

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25:728.82(497.4Tuštanj pri Moravčah)"1547/2001"

Prejeto: 30. 5. 2009

Boris Golec

doc. dr., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Tuštanjski graščinski arhiv (1547–2001) – pozabljena zakladnica zgodovinskega spomina

IZVLEČEK

Arhiv v gradu Tuštanj v Moravški dolini, približno 25 km severovzhodno od Ljubljane, je v Sloveniji edini graščinski arhiv, ki je do današnjih dni ostal "in situ" in v lasti grajske družine. Po spletu srečnih okoliščin je namreč preživel ideološko motivirano požiganje gradov med 2. svetovno vojno ter val poveljnih plenjenj in razlastitev. V zadnjem letu je bil arhiv pregledan, urejen in sumarno popisano. Sestavljata ga dva velika sklopa gradiva, ki ju v grobem razmejuje zemljiška odveza leta 1848. Prvi je tuštanjski graščinski arhiv, v katerem je najti tudi gradivo, ki so ga lastniki in njihovo sorodstvo prinesli od drugod, drugi sklop pa sestavlja gradivo družine Pirnat, ki na gradu gospodari od leta 1854. V tem sklopu je posebno dragocena zapuščina slovenista in domoznanka prof. Maksa Pirnata (1875–1933), nastala v krajih njegovega bivanja in delovanja, kjer je med drugim zbiral izvirne starejše dokumente. V prispevku so objavljeni in komentirani nekateri zanimivejši dokumenti iz različnih obdobj. Med temi je posebna pozornost posvečena opisom graščinske posesti, grajskega kompleksa in prostorov v gradu.

KLJUČNE BESEDE

grad Tuštanj, graščinski arhiv, družina Pirnat, družina Scaria, arhivski opisi gradu

ABSTRACT

THE TUŠTANJ MANOR ARCHIVES (1547–2001) – THE FORGOTTEN TREASURY OF HISTORICAL RECOLLECTION

The archives in the Tuštanj castle (German Tuffstein) in Moravska dolina, approximately 25 kilometres northeast from Ljubljana are in Slovenia the sole manor archives that remained up to the present time "in situ" and in possession of the castle family. By a lucky combination of circumstances the archives have survived the ideologically motivated arson of castles during World War II, and the after-war wave of plundering and expropriations. During the last year the archives have been reviewed, organized, and summarily indexed. The archives are composed of two large groups of materials roughly divided by the 1848 land release. The first complex is the Tuštanj manor archives in which materials that the owners and their relatives brought from elsewhere can be found, and the second is composed of the materials of the Pirnat family who are managing the castle since the year 1854. Exceptionally valuable in this complex is the legacy of the Slovenist and Professor Maks Pirnat (1875–1933) commenced in places of his dwelling where among other he collected original older documents. Published and commented in the contribution are some interesting documents from various periods. Special attention is among those dedicated to the descriptions of the castle property, the castle complex and the premises inside the castle.

KEY WORDS

Tuštanj castle, castle archives, family Pirnat, family Scaria, archival descriptions of the castle

Graščinski arhiv¹ "in situ", shranjen v gradu, kjer je nastal, ter za povrh še vedno v lasti družine, ki grad ne le poseduje, ampak v njem že več kot sto-petdeset let tudi živi, vse to zveni preveč nenavadno, da bi moglo biti "slovenska zgodba". V naši so-seščini in sploh v dobršnem delu Evrope je tak pojav sicer nekaj običajnega, v prostoru vzhodno od "že-lezne zavese" pa nasprotno – prava redkost. Dejstvo, da je Tuštanj na Slovenskem v tem pogledu edina svetla izjema, nas kot še marsikaj drugega neiz-brisljivo umešča v prostor t. i. "nove Evrope", ki jo od "stare" deli nekdanja politična ločnica od Baltika do Jadrana.

Še več, slovenski prostor je v polpretekli zgodo-vini izstopal po specifičnem ravnanju s kulturno dediščino, katerega posledice bo v spomin in opo-min rodovom čutil trajno. V pičlih treh letih med letoma 1942 in 1945, med vojno in neposredno po njej, je namreč doživljal komaj predstavljivo uniče-vanje svojega zgodovinskega spomina, in to na na-čin in v obsegu, za katera bi le stežka našli pri-merjavo. Požgana ali izropana je bila velika večina slovenskih gradov, marsikje, zlasti v južnem delu Slovenije največkrat kar oboje hkrati. Navedbe raz-logov za takšno početje med samo vojno, ki jih kot uradno razlago praviloma srečujemo v literaturi še danes, so precej obrabljeno, ponavljajoče se opravičilo o "preventivnem dejanju", ki naj bi ga zahte-vale vojne razmere: "grad so požgali partizani, da se v stavbo ne bi vselil sovražnik".² Gradovi in njihovi arhivi, onemele priče svoje usode, bi lahko povedali drugačno zgodbo, v nasprotju z uradnimi razlagami naravnost paradokсно: dobro ohranjene grajske stavbe so pogosto tiste, ki so bile neposredno ali posredno pod okupatorjevo zaščito. V sosesčini Tuštanja je tak primer mogočni Krumperk z enim najbolje ohranjenih graščinskih arhivov pri nas, zaplenjenim, ko je grad ob koncu vojne zapustila nemška vojaška posadka.³ Vzhodno od Krumperka, v Moravški dolini, je od tedaj štirih še stoječih gradov preživel vojno in povojno viхро le Tuštanj. Prizanešeno mu je bilo v nemajhni meri gotovo zato, ker je družina Pirnat vseskozi sodelovala s partizani, jim pod grajsko streho že zgodaj nudila zavetje in dala v vojni dve mladi življenji. Mimo teh dejstev nova oblast ni mogla ali ni hotela, ko je grajski družini v času povojnih razlastitev sicer od-vzela znaten del posesti, grad z inventarjem pa ven-darle pustila nedotaknjen, zadnje tudi po zaslugi

domače hčerke Barbare (1914–2001), ki je z dušo in telesom živela za grad in njegovo ohranitev.⁴

Nasprotno so trije moravški gradovi v nepo-sredni bližini Tuštanja – Češnjice, Zalog in Belnek – po medvojnem požigu v zelo kratkem času po-niknili dobesedno brez sledu.⁵ Slovenske "doline gradov", kakršna je bila na Gorenjskem Moravska, na Dolenjskem pa Mirnska in dolina Krke, so najprej takorekoč čez noč postale doline grajskih ruševin, mnoge od teh pa so do danes že povsem izginile pod težo zoba časa, ukazov povojne oblasti in "budnosti" sosedov. Z uničenjem kulturnih spo-menikov je za vedno izginil zgodovinski spomin, zapisan v grajskih arhivih in knjižnicah ter oveko-večen v likovnih upodobitvah. Za redke gradove je vsebina nekdanjega arhiva vsaj v obrisih znana iz objavljenih skopih, sumarnih arhivskih popisov, zvečine nastalih še pred 1. svetovno vojno,⁶ za ve-čino graščinskih arhivov pa lahko iz analogij le slu-timo, kaj se je v njih skrivalo in skupaj z njimi iz-ginilo.

Ko bi enaka usoda doletela Tuštanj, bi bil njegov arhiv pač samo še eden od mnogih anonimnih, ni-koli popisanih in obdelanih, eden tistih, ki bi se ga danes redkokdo spomnil in ki bi komaj kdaj buril domišljijo. Ker ni tuštanjski grad nikoli sodil med pomembnejše, bi arhiv skupaj z njim tem prej po-tonil v pozabo. Toda Tuštanju se je sreča na široko nasmihala vse do najnovejšega časa, bržčas zato, da bi lahko kot "preživeli" pričal za vse tiste gradove, ki sami o sebi ne morejo več pričevati, ampak lahko s svojim primerom le nemo opozarjajo na dejanja uničevalcev, največkrat spodbujena z ideološkimi predsodki in storjena iz nizkih strasti.

Že zaradi nenavadne "sreče v nesreči" kaže v tem kontekstu omeniti bližnji grad Brdo pri Lukovici in zgodbo njegovega arhiva, ki je skorajda na meji resničnosti. Leta 2007 so v Nemčiji živeči potomci medvojnega oskrbnika gradu našli v njegovi zupuščini 56 starejših dokumentov, nastalih med letoma 1378 in 1799. Izkazalo se je, da jih je oskrbnik spomladi 1943 rešil iz gorečega gradu. Čeprav so zdaj ponovno dostopni slovenskim zgodovinarjem in jih v digitalizirani obliki hranijo tudi v Kersni-kovem družinskem arhivu na Brdu, greni "srečni konec zgodbe" spoznanje, da je najdba rešenega gradiva vendarle osamljen primer.⁷

¹ Izraz graščinski arhiv uporabljam kot uveljavljen termin v slovenski arhivski stroki – v zadnjem času ga je pri nazivih arhivskih fondov sicer zamenjala oznaka zemljiško gospodstvo – in ob dejstvu, da je Tuštanj do 19. stoletja po klasi-fikaciji zemljiških gospodstev veljal za "Gut", in ne za "Herr-schaft", tj. gospodstvo v pravem pomenu besede.

² Prim. zlasti Jakič, *Vsi slovenski*. – Znanstveno študijo o uso-di slovenskih gradov med 2. svetovno vojno še pogrešamo.

³ *Grad Krumperk*, str. 22. – *Vodnik po fondih*, str. 98–99.

⁴ Informator Peter Pirnat, Tuštanj. – O odnosu povojnih oblasti do gradu in grajske družine prim. Lavrič, *Odsev bliš-ča*, str. 140.

⁵ Prim. Lavrič, *Odsev blišča*, str. 7–8, 31–32, 47, 169; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 10, 25, 160.

⁶ Prim. bibliografijo v: Pivec-Stelè, *Kazalo*, str. 7–9.

⁷ Originalne brdske listine iz zupuščine oskrbnika Petra Wid-schwendterja so od leta 2007 shranjene v Avstrijskem držav-nem arhivu na Dunaju in jih trenutno urejajo v njegovi enoti Hišni, dvorni in državni arhiv. Lastnik brdskega gradu Franc Kersnik jih ima v digitalizirani obliki od maja 2009. – Prim. Golec, *Nova spoznanja*, str. 108–109.

Dolgo varovana "skrivnost" graščinskega arhiva

Ob povedanem lahko po skoraj dvajsetih letih, odkar sem se po naključju prvič srečal s Tuštanjem, neprimerno laže razumem zadržanost in nezaupljivost, s katero so Pirnatovi v desetletjih po vojni sprejemali radovedne obiskovalce, še zlasti nepovabljenе neznance. Eden takih sem bil oktobra 1989 tudi sam, ko sem se skupaj s štirimi študentskimi kolegi v fičku kolega Zorana Radonjića pripeljal pred grajski vhod. Po končanih terenskih vajah študentov zgodovine smo se namreč s kolegom Domžalčanom podali še na zasebno ekskurzijo po Moravški dolini. Domačim na Tuštanju smo iz kanala na dvorišču uspešno pomagali potisniti traktor s prikolico, odgovor starejšega moškega na naše vprašanje, ali je v gradu ostala kakšna starina, pa je bil odločen in kratak: "Nič." S Tuštanjja smo se že v mraku vrnili na bližnji Studenec, kjer nas je pričakala samo še profsorska skupinica, zadnji preostanek udeležencev terenskih vaj, ki so se v tistih kriznih časih namesto potovanja po že vidno nesložni Jugoslaviji odvijale kar v Moravški dolini. Isti večer smo nadobudneži iz Zoranovega fička izvedeli od profesorjev še za drugi pomen maloprej na Tuštanju slišane besede "nič". Družina Pirnat naj bi ljubosumno skrivala notranjost gradu, ki da je še vedno takšna, kot jo je pred poldrugim stoletjem zapustila zadnja "prava" grajska rodbina. Upokojeni profesor Ferdo Gestrin (1916–1999), ki se je prav tedaj ukvarjal s starejšo zgodovino Domžalskega in nam je o svojih dognanjih tisto dopoldne na Studencu tudi predaval, je še dodal, da si je sicer prizadeval priti do urbarjev in drugega gradiva, o katerem je slišal veliko obetavnega, a brez uspeha. Ni dvoma, da ga je o vsebini tuštanskega arhiva seznanil ljubiteljski zgodovinar Stane Stražar (1929–1998), pogost obiskovalec Tuštanjja in dober znanec Pirnatovih.

Moje prvo srečanje s Tuštanjem, z družino Pirnat in zgodbo o "skrivnostnem arhivu" sodi torej v čas največje prelomnice v novejši zgodovini. Isti mesec je namreč padel berlinski zid, naša generacija je diplomirala že v novi državi in na Tuštanju je zagospodaril naslednji rod, ki je grad na široko odprl obiskovalcem ter začel z njegovo obnovo. Radijski pogovor s sedanjim lastnikom Petrom Pirnatom – ujel sem ga enkrat konec devetdesetih let – me je na poti s prvomajskega izleta leta 2003 spet spomnil na Tuštanj in spodbudil, da sem družbi predlagal še en postanek. Tokratni sprejem na gradu je bil popolno nasprotje onemu štirinajst let prej, saj nas je že od daleč pozdravljala bučna glasba praznične veselice, do gradu pa smo morali zaradi množice parkiranih avtomobilov lep kos poti pešačiti. Ogled grajske stavbe pod vodstvom domače hčerke je razblinil najmanjši dvom, da je vse res natanko tako, kot bi grad šele včeraj zapustil zadnji pravi graščak, le arhiv se je zdel neprimerno skromnejši od obetanega. V zadnji od

štirih obiskovalcem namenjenih sob sem lahko v knjižni omari videl peščico rokopisnih knjig, za katere se je izkazalo, da so urbarialni registri poznega nastanka, šele iz prve polovice 19. stoletja. Pokojni profesor Gestrin si je torej zaman belil glavo z ugibanjem, kaj se skriva v grajskem arhivu, je bila bržčas ena mojih prvih misli ob pogledu na gradivo, skromno tako po obsegu kot po vsebini.

Kako zmoten je bil prvi vtis, se je pokazalo pet let pozneje, ko me je kolega Miha Preinfalk nagoovoril, naj s prispevkom o tuštanskem arhivu sodelujem pri nastajanju pričujoče tematske številke Kronike. Glede na zadnji obisk na gradu si nisem obetal česa posebnega, poleg že videnih urbarjev kvečjemu še kak ne posebno star dokument iz časov družine Scaria ali malo pred tem. A že informativni obisk na Tuštanju maja 2008 je prinesel prvo prijetno presenečenje – spoznanje, da del gradiva ne izvira šele iz zadnjih desetletij pred zemljiško odvezo. Peter Pirnat je namreč poleg prej omenjene omare odprl predale pisalnega predalnika z nekaj deset starimi listinami in pogodbami, od katerih sežejo najzgodnejše še v 16. stoletje. Dogovorili smo se, da jih bo popisala Barbara Žabota iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, medtem ko je padel name drugi del arhiva – približno dvajset knjig urbarialnega gradiva, ne posebej zajeten sveženj spisov, za katere se je izkazalo, da so iz druge polovice 19. stoletja, in za okoli pol metra uradnih tiskovin. Naloga se je v mojem primeru zdela izvedljiva v enem ali največ dveh nekajurnih delovnih obiskih, tem prej ker je dandanašnji z digitalnim fotografitanjem mogoče zelo veliko preprosto "odnesti s seboj". Prvi delovni dan, na začetku poletja, sta tako nastala dokaj podroben popis rokopisnih knjig ter sumaren popis tiskovin in spisov, ki sem ju med naslednjim obiskom nameraval dopolniti in terensko delo s tem zaključiti.

Predalnik z glavnino graščinskega arhiva v stolpu ali "ta zadnjem cimru" (foto: Boris Golec).

Toda še istega dne so se začela vrstiti vedno nova presenečenja, zaradi katerih se je moje obiskovanje Tuštanj slednjič podaljšalo na devet celodnevni in poldnevni delovni obiski, raztegnjeni na štiri letne čase, tudi na proste dni in ure. Ne le, da sem ob koncu prvega obiska izvedel za obstoj predalnika s tremi globokimi predali, do vrha naloženimi z graščinskim gradivom iz časa do srede 19. stoletja, ampak so se ob poznejših obiskih odprli še dolga leta zaklenjeni predali, iz drugih prostorov pa so začeli "prihajati" pozabljeni dokumenti družine Pirnat, nemalokrat pomešani s tiski, časniki, raznimi fragmenti, deloma tudi z zmečkanim papirjem in kosi oblačil. Gradivo je s tem količinsko neizmerno naraslo, z vsega dveh polic v knjižno-arhivski omari, kolikor ga je bilo poleg listin "vidnega" na začetku, na pet in pol tekočih metrov ter okoli en tekoči meter časopisov in revij. Spoznanje je zahtevalo tehten premislek, kako naprej in ali je čisto vse sploh mogoče in tudi smiselno pregledati. Slednjič sem se odločil, da po gradivu ne bom zgolj brskal, ga premetaval in v njem iskal zanimivosti, ampak bom skušal celoto "presejati" in, če že ne urediti, vsaj zložiti v neki smiseln red. Najprej je bilo namreč treba ugotoviti, kaj arhiv sploh vsebuje, kaj sodi skupaj in od kod dokumenti pravzaprav izvirajo. Tudi če bi se pri obdelavi omejil samo na starejše gradivo, nastalo pred letom 1848, pa bi bila seveda iluzorna vsakršna misel na podroben, analitičen popis, saj je glavnino dela predstavljalo ugotavljanje vsebine gradiva in njegovo razvrščanje. Tuštanski arhiv tudi danes, po več kot 60 urah intenzivnega dela, ni ne urejen ne popisan, ampak "preložen in pospravljen", snovne skupine pa opremljene z naslovom in kratko oznako vsebine. Po potrebi je gradivo zloženo v škatle ali povezano v snopiče, deloma nove in deloma že obstoječe, ki sem jih našel zlasti pri starejšem, graščinskem gradivu. Pričujoči prispevek o arhivu niti po obsegu niti po vsebini ni ustrezen vloženemu terenskemu delu, saj je šlo to v precej drugačno smer od pričakovane in prvotno zastavljene. A kakor koli, opravljeno je delo, s katerim bosta morebitnim poznejšim obdelovalcem ali raziskovalcem graščinskega arhiva znatno olajšana dostop in delo.

Bodi skrbno varovani "skrivnosti" tuštanskega arhiva na rob povedano še naslednje. Za obstoj arhiva se je "uradno" vedelo vsaj od leta 1969, ko je tedanji gospodar Dominik Pirnat (1925–1990) pred novinarskim fotoaparatom razgrnil nekaj največjih dragocenosti, pergamentnih listin z visečimi pečati.⁸ Nato pa je trajalo zelo dolgo, preden je arhiv od srede osemdesetih let dalje lahko videl še kdo drug.⁹ Njegovo gradivo očitno ni bilo dostopno niti pogo-

stemu grajskemu obiskovalcu Stanetu Stražarju, ko je v sedemdesetih letih pisal monografijo *Moravska dolina* (1979).¹⁰ Z vsebino graščinskega arhiva je javnost nekoliko seznanjena šele zadnja leta. V knjižici *Grad Tuštanj 1490–1990* (1994, 2003) se je arhiva dotaknil Peter Pirnat,¹¹ Leon Lavrič pa je v monografiji o moravskih gradovih (2004) objavil tudi nekaj reprodukcij dokumentov.¹² Tako vse kaže, da so Pirnatovi v preteklosti nekatere stvari sicer pokazali zaupanja vrednim obiskovalcem, neradi, če sploh, pa so kogar koli puščali z gradivom samega, brez nadzora. To nujno "ugodnost", brez katere pravega dela niti ne bi moglo biti, smo v minulem in letošnjem letu izkoristili Miha Preinfalk, Barbara Žabota in podpisani.

Historiat arhiva in glavne značilnosti gradiva

Graščinski arhiv Tuštanj je pravzaprav skupek zelo različnega dokumentarnega gradiva, ki se je v zadnjih stoletjih nabralo pri stanovalcih gradu. Večina zapisov se sicer nanaša na Tuštanj in rodbine njegovih lastnikov, a ga je nemalo prišlo tudi od drugod, iz krajev delovanja in službovanja grajskih prebivalcev in njihovega sorodstva. Zadnje velja zlasti za zapuščino profesorja Maksa Pirnata (1875–1933), ki natanko dokumentira življenjsko pot humanističnega izobraženca, uveljavljenega predvsem kot poljudnoznanstvenega pisatelja.¹³

Za rokopisne knjige in snopiče povezanih starejših dokumentov je bilo kljub neurejenosti mogoče povečini brez posebnih težav rekonstruirati, kdaj, od kod in zakaj so se znašli na Tuštanju. Provenienca in pripadnost sta iz vsebine ugotovljivi tudi za veliko večino raztresenih arhivalij. V tem pogledu ostaja neznanka nekaj dokumentov, ki so bili pred ureditvijo arhiva pomešani med listine in pogodbe. Izvzeti iz konteksta so namreč izgubili zvezo s provenienco, kar danes močno otežuje njihovo sledljivost. Tovrstne težave so razumljivo manjše, če je vsebina vezana na kakšno specifično dejavnost ali okolje. Pokazalo se je, denimo, da obračun za živo srebro iz leta 1702 zagotovo ni prišel na Tuštanj v času svojega nastanka ali kmalu zatem, ampak izvira iz zapuščine prof. Maksa Pirnata, ki je v času službovanja v Idriji (1900–1905) zbral več tamkajšnjih starejših dokumentov. Tudi pri enem najzgodnejših registrov – tiskanem koledarju iz leta 1740, popisanem s poluradnimi zapisi okoli leta 1780 – so imena oseb in krajev privedla do sklepa, da je koledar šele pozneje prišel na Tuštanj iz Ribnice na Do-

⁸ Borut Čontala, *Stoletja na kolenih*, *Tovariš*, letn. 25, št. 50, 23. 12. 1969 (hrani Peter Pirnat, Tuštanj).

⁹ Informator prof. dr. Mirko Stiplovšek, Domžale.

¹⁰ Stražar pri obravnavi tuštanskega gradu bežno omenja samo muzejsko zbirko (Stražar, *Moravska dolina*, str. 123), graščinskega arhiva pa ne citira in ga ne navaja niti v seznamu virov (prim. prav tam, str. 789–857).

¹¹ Pirnat, *Grad Tuštanj*, str. 9, 12.

¹² Lavrič, *Odsev blišča*, str. 132–133, 136.

¹³ Capuder, Pirnat Makso, str. 362.

lenjskem, kjer ga je uporabljal graščinski upravitelj Andrej Widmayer, tast poznejšega tuštanskega graščaka Ignaca Scarie. Nasprotno lahko za peščico zapisov "splošne" vsebine zgolj ugibamo, od kod in kdaj jih je prineslo na tuštanski grad. Tako se je, denimo, izgubila sled za izvorom verjetno najstarejšega zapisa tuštanskega arhiva v slovenskem jeziku. Gre za zvezčič z dvema molitvama v bohoričici, zapisanima nekje v prvi polovici 19. stoletja. Nastali bi lahko v Moravški dolini, morda v enem od okolij službovanja Maksa Pirnata, morda pa sploh kje drugje.

Gledano v celoti je arhiv kontinuirano ohranjen šele za čas po letu 1800, ko je grad kupila družina Scaria. Toda za naslednjih dvesto let, zlasti pa od srede 19. stoletja dalje, se zdi, da so se grajski ljudje le s težavo ločili od slehernega še tako nepomembnega zapisa, najsi je šlo za šolske zvezke, vabila, potrdila, račune, prejeta pošta in podobno. Ohranjeno daje vtis, da so včasih – zavestno ali ne – spravljali vsaj vzorčne primerke, če že vsega niso mogli hraniti v celoti. Pri tem je treba poudariti, da so "graščinski" sami ustvarili zelo veliko najrazličnejših zapisov. Pred obiskovalcem arhiva se tako razgrinja pisana paleta gradiva, neposredno ali posredno vezanega na Scarie in Pirnate, kot bi listal nadrobno popisano zgodovino gradu in grajskih družin ter skupaj z njimi spremljal in se odzival na dogajanja doma in po svetu.

Zatečeno stanje gradiva je narekovalo premislek, ali oziroma koliko je smiselno poseči v dotedanjo ureditev. Starejše gradivo, nekako do srede 19. stoletja, je bilo fizično dokaj povezano, mlajše pa, nasprotno, neurejeno ter shranjeno tudi po drugih grajskih prostorih. V preteklosti so se nekatere stvari med seboj pomešale predvsem zaradi prenašanja po gradu. Med zapuščino Maksa Pirnata so bili, denimo, tudi korespondenca in dokumenti tuštanskih Pirnatov, deloma že iz časa po Maksovi smrti. Prav tako so se včasih znašli skupaj dokumenti zelo različne provenience in starosti. Da ne bi kar koli ostalo prezrto, je bilo potrebno za vsak primer pregledati še obsežno knjižnično gradivo in staro časopisje.¹⁴ Tiske, kot so revije, časniki, razni učbeniki in podobno – sem nazadnje združil v celoto, a sem pri tem, če je bilo to le mogoče ugotoviti, označil, iz čigave zapuščine izvirajo.

Pri evidentiranju se mi je nemalokrat zazdelo, kot bi se sicer znašel na pravem kraju, vendar ne ob pravem času, temveč kakšno stoletje prepozno. Delo me je spominjalo na predhodnike, ki so svojčas, zlasti v letih pred prvo svetovno vojno, na zelo podoben način ugotavljali in – večinoma prav tako časovno omejeni – popisovali vsebino slovenskih grajskih in

župnijskih arhivov "in situ".¹⁵ Ob velikih količinah neurejenega gradiva in skopo odmerjenem času tudi rezultat mojega posega v tuštanski arhiv ni mogel biti drugačen od njihovega. Nastal je sumaren popis gradiva, ki je zdaj urejeno po snovnih skupinah.

Skupine sestavljajo **dva velika sklopa**, ki sta se pri urejanju gradiva v znatni meri ponudila sama: starejši – graščinski arhiv in mlajši – Pirnatov družinski arhiv. Prvi sklop je fizično že obstajal in ga je bilo treba samo dopolniti oziroma očistiti mlajših dokumentov, medtem ko sem drugega oblikoval na novo iz različnih komponent in raztresenega gradiva. Poleg navedenega razloga temelji odločitev za dva sklopa na dveh vsebinskih prelomnicah, ki sta si kronološko zelo blizu. Prvič, z zemljiško odvezo in izgubo podložniške posesti leta 1848 je graščina Tuštanj dobila drugačno vsebino in status. In drugič, s priženitvijo Luke Pirnata šest let zatem se leta 1854 začenja še vedno trajajoče obdobje zadnje družine lastnikov. Obenem se s sredo 19. stoletja občutno spremeni tudi narava ohranjenega gradiva: pred tem gre povečini za dokumente, ki se nanašajo na fevdalna razmerja, poslej pa postaja vsebina gradiva čedalje pestrejša.

Kriteriji delitve gradiva med oba sklopa niso eksaktni, ker takšni preprosto ne morejo biti. Ko bi bil merodajen samo kronološki kriterij – letnica 1848 ali 1854 – bi bil namreč preoster in v več pogledih umeten. Delitev je zato ohlapno postavljena v sredo petdesetih let, ko preneha gradivo, povezano s fevdalnimi razmerji in zemljiško odvezo. Tiste celote gradiva – snopiči, svežnji, registri –, ki sežejo v obe obdobji, so še naprej ostale nedotaknjene. V prvem sklopu je takšna zlasti naknadno odkrita, pretežno privatna korespondenca družine Scaria s sklepno letnico 1873, ko je umrla Maksimilijana Scaria, por. Pirnat, ter nekaj potrdil do devetdesetih let 19. stoletja med gradivom Lichtenbergovega vrhpoljskega beneficija. Prav tako bomo tudi v Pirnatovem družinskem arhivu našli gradivo, ki seže v zgodnejši čas: poleg osebnih dokumentov Luke Pirnata so tu davčni in gospodarski registri, vodeni od srede štiridesetih let 19. stoletja, če se glavnina njihove vsebine ali sklopa nanaša na poznejše obdobje, predvsem pa izvirajo iz zgodnejše dobe dokumenti, ki jih je v krajih svojega delovanja zbral prof. Makso Pirnat. Vključno z njegovim gradivom obsega Pirnatov družinski arhiv obdobje skoraj treh stoletij od leta 1702 do 2001.

Prvi sklop – Graščinski arhiv Tuštanj bi lahko gleda na ohranjenost razdelili v dva dela: pred letom 1800 in po njem do srede 50. let 19. stoletja. Gradivo dveh stoletij in pol do konca 18. stoletja je po obsegu in zvrsteh precej skopo. Grofje Lichtenbergi so Scariam očitno prepustili samo nujno potrebne

¹⁴ Nekaj starejših dokumentov, med drugim več dragocenih pričevanj, je odkril med knjižničnim gradivom bibliotekar Drago Samec, ki v pričujoči Kroniki obravnava tuštansko knjižnico.

¹⁵ Pregled objav o graščinskih in župnijskih arhivih gl. v: Pi-vec-Stelè, *Kazalo*, str. 7–9.

registre in dokumente posestne narave iz zadnjih desetletij, od starejšega gradiva pa le razmeroma maloštevilne listine. Sklenjeni dokumenti se začnajo šele okoli leta 1800, pri čemer je najbolje ohranjeno gradivo iz časa po letu 1830.

Velika večina gradiva iz prvega sklopa je sicer nastala na Tuštanju. Grad je bil nazadnje sedež štirih zemljiških gospodstev (v širšem pomenu besede) – graščine Tuštanj ter treh manjših posesti: dvorca Moravče, Gallovega in Gandinovega imenja. Od navedenih treh je bilo s tuštansko graščino najdlje povezano Gallovo imenje, ki je prišlo v posest družine Lichtenbergov najpozneje v 17. stoletju,¹⁶ drugi dve posesti pa sta z njima začeli deliti usodo šele skoraj dvesto let pozneje. Dvorec Moravče je leta 1785 kupil zadnji tuštanski Lichtenberg, grof Franc Ksaver,¹⁷ in začel njegovo posest takoj nato upravljati s Tuštanjem,¹⁸ medtem ko je Gandinovo ali Moravško imenje pridobil Ignac Scaria leta 1800 z nakupom od Janeza Krstnika pl. Gandina, lastnika graščine Hrib pri Preddvoru.¹⁹ Ko so se omenjenega leta vse štiri posesti znašle v rokah istega lastnika Ignaca Scarie, so ostale sicer še naprej pravno-formalno ločene – razen Gandinovega imenja, inkorporiranega Tuštanju²⁰ – dobile pa so skupen zemljiškoknjižni urad, ki je obstajal do upravno-političnih reform leta 1850.²¹ Vse posesti so imele na tuštanskem gradu tudi skupno upravo, saj moravški dvorec in imenji niso premogli lastnih oskrbnikov niti upravnih sedežev.²² Poleg tega sta bili s Tuštanjem od konca 18. oz. začetka 19. stoletja po-

vezani dve cerkveni ustanovi, do katerih so imeli njegovi lastniki še dolgo po zemljiški odvezi gmotne obveznosti. Prva je Lichtenbergov kuratni beneficij pri cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah, ustanova predzadnjega tuštanskega grofa Lichtenberga iz leta 1780, druga pa Magušarjeva ustanova v Tržiču na Gorenjskem.²³

Ostalo gradivo zemljiškokogospodarske narave predstavljajo spisi, listine in deloma tudi urbarialni registri z gradov, ki so jih s Tuštanjem krajši čas povezovali bodisi skupni lastniki, zakupniki ali upravitelji. Gradivo z bližnjega Belneka, povečini nastalo v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja, je na Tuštanj zanesljivo prišlo med letoma 1763 in 1799, ko sta imela gradova ista lastnika, grofa Lichtenberga,²⁴ kolikor ni na Tuštanju sploh nastalo, saj sta imeli graščini skupno upravo.²⁵ Novi gospodar Ignac Scaria je leta 1800 ali malo zatem prinesel s seboj kar nekaj dokumentov, ki so nastali od sedemdesetih let do konca 18. stoletja na gradovih v njegovi upravi ali zakupu: na Igu, Nadlišku na Blokah in v Vipavi. Iz istega časa izvirajo tudi spisi o Wiederkherovi pristavi, Ignačevi kratkotrajni posesti v ljubljanskem predmestju,²⁶ ter drobci upravnega gradiva gospodstva Ribnica na Dolenjskem iz let, ko je bil tam upravitelj oče njegove žene Andrej Widmayer. Končno najdemo iz prve polovice 19. stoletja, tj. iz tuštanskega obdobja Scarij, dokumente, povezane z njihovo posestjo zunaj Moravske doline – z dvorcem Predole pri Kranju in graščino Slap pri Vipavi.²⁷ Spisi o zemljiških gospodstvih so sicer deloma pomešani z raznimi poslovnimi in tudi zasebnimi dokumenti rodbine Scaria. Glede na to, da je Anton Pirnat v začetku 20. stoletja nekaj let posedoval še grad in grajsko posest Žalog,²⁸ bi v tuštanskem arhivu lahko pričakovali tudi zaloško gradivo iz fevdalne dobe, a je najti zgolj dokumente posestne in gospodarske narave s konca 19. stoletja in iz časa Pirnatovega kratkotrajnega lastništva (1909–1914).

Starejšemu tuštanskemu gradivu, ki sestavlja danes arhivski sklop Graščinski arhiv Tuštanj, je družina Pirnat posvečala posebno pozornost, večjo kakor mlajšemu, lastnemu gradivu. Tako so ga v skrbi za ohranitev neznano kdaj v celoti prenesli v reprezentančne prostore južnega trakta gradu. Znatno del gosposkega gradiva se je prvotno zanes-

¹⁶ Kdaj natanko je Gallovo imenje postalo posest Lichtenbergov, bi bilo treba šele preučiti, kakor tudi, ali je njegov obseg vseskozi ostajal nespremenjen. V registih listin v zapuščinskem inventarju Ferdinanda Alberta grofa Lichtenberga iz leta 1712 srečujemo fevdna pisma Gallov od leta 1603 dalje (ARS, AS 309, šk. 62, fasc. XXIX, L–38, str. 129, 147–149), po kranjski imenjski knjigi pa so prihajala imenja članov Gallove družine v roke tuštanskih Schwabov pl. Lichtenbergov že od leta 1592 (ARS, AS 173, št. 4 (1546–1618), fol. 107, 108; št. 5 (1619–1661), fol. 96, 97, 97); št. 6 (1662–1756), fol. 72). Ob nastanku terezijanskega katastra sredi 18. stoletja je bilo Gallovo imenje last tuštanskih Lichtenbergov, toda samostojno zemljiško gospodstvo (ARS, AS 174, šk. 237, L 244), ločeno od graščine Tuštanj (prav tam, šk. 250, L 298), kar je ostalo tudi v času Scarij (ARS, AS 315, gl. knj. II, fol. 218).

¹⁷ Smole, *Graščine*, str. 303. – ARS, AS 315, gl. knj. V, fol. 306.

¹⁸ Prim. Graščinski arhiv Tuštanj (= GAT), Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri: knjiga kupnih, poročnih in prevzemnih pisem graščine Tuštanj in Belnek, Gallovega imenja in dvorca Moravče 1785–1788.

¹⁹ ARS, AS 315, gl. knj. IX, fol. 561. – ARS, AS 174, šk. 244, L 273, No. 24, 23. 5. 1800.

²⁰ ARS, AS 315, gl. knj. IX, fol. 561.

²¹ Prim. GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri: ekshibitni protokoli zemljiškoknjižnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj in dvorca Moravče 1833–1850, opravični zapisniki zemljiškoknjižnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj in dvorca Moravče 1839–1841.

²² Izrecno govori o tem cenilni zapisnik premoženja Maksimilijane Scarie z dne 26. septembra 1849: GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

²³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah in Magušarjev beneficij v Tržiču.

²⁴ O lastnikih gl. Smole, *Graščine*, str. 79, 518.

²⁵ Prim. GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri: knjiga kupnih, poročnih in prevzemnih pisem graščine Tuštanj in Belnek, Gallovega imenja in dvorca Moravče 1785–1788.

²⁶ Prim. Smole, *Graščine*, str. 545. – ARS, AS 315, gl. knj. X, fol. 349–350.

²⁷ Prim. Smole, *Graščine*, str. 390, 439. – ARS, AS 315, gl. knj. VI, fol. 441–442.

²⁸ Prim. Smole, *Graščine*, str. 557.

ljivo nahajal drugje, zlasti v t. i. pisarni v severnem grajskem traktu, o kateri govorijo poročila iz prve polovice 19. stoletja,²⁹ nanjo pa se očitno navezuje tudi blede spomin na "sodišče" v "ta dolgem cimru".³⁰ Nekdanja namembnost petih predalnikov, v katerih je gradivo spravljeno danes, je ugotovljiva le za enega. Gre za manjši predalnik s klečalnikom v "stolpu", ki je pripadal grajskemu sinu Lojzetu Pirnatu in je od njegove smrti leta 1951 ostal skorajda nedotaknjen. Za drugi, večji pisalni predalnik v jedilnici ali "tofl cimru" je iz vsebine listkov, priplepljenih na tri od skupno šestih notranjih predalčkov, razvidno, da je zgornji del uporabljala še Maksimilijana Pirnat, roj. Scaria (1810–1873), in sicer za svoje poslovne in zasebne spise. V večjih spodnjih predalih je mogla biti že tedaj, kakor zdaj, zaklenjena privatna korespondenca. Le ugibamo pa lahko, od kod in kdaj so prišle v predalnik starejše pergamentne listine z obešenimi pečati in druge listine, tj. najbolj reprezentančne arhivalije tuštanskega arhiva, nastale v časovnem razponu 1547–1789. Vsebina nekaterih razkriva, da so jih na Tuštanj prinesli šele Scarie, spet druge so s sosednjega Belneka. Nekatere imajo slovenske regeste, napisane s pisavo, ki jo najdemo tudi na povezanih snopičih gosposčinskega gradiva, shranjenega v predalniku v t. i. stolpu ali "ta zadnjem cimru". Gre za pisavo duhovnika Jožefa Markiča (1885–1962), v letih 1924–1941 ekspozita pri Sveti Trojici,³¹ ki je oblikoval in z naslovi opremil tudi nekaj manjših vsebinskih sklopov graščinskega arhiva. Že pred njim, morda celo pred sredo 19. stoletja, pa je v ureditve arhiva posegla neznana roka, ki je na ovitkih snopičev spisov pustila nekaj kratkih oznak vsebine v nemščini. Žal ni najti ne Markičevega ne neznančevega popisa gradiva in niti ne vemo, ali sta sploh kdaj obstajala.

Kot edini "arhivski pripomoček" je na voljo abecedni indeks gradiva tuštanske gosposčinske uprave, nastal v drugi četrtini 19. stoletja in voden do začetka 50. let.³² Gre za urbarialne, podložniške, zemljiškoknjižne pa tudi druge zadeve, vpisovane pod posamezne črke od A do Z bodisi glede na začetnico priimka osebe (npr. *Aubel Michael* etc.) bodisi glede na stvarno vsebino (npr. *Abführungs-*

protokoll etc.). Nedatirani indeks, ki za posamezno zadevo navaja številko fascikla in folija, je razkril zvezo z deloma ohranjenimi povezanimi snopiči spisov. Ohranilo se jih je deset, prepoznavnih po tem, da je na vsakega z vrstico pripet kvadratega iz usnja z veliko začetno črko. Indeks predstavlja tako preprost registraturni načrt, po katerem je bil graščinski arhiv urejen v času pred zemljiško odvezo in okoli nje, ko so vanj sproti odlagali zaključene zadeve. Za evidenco zemljiškoknjižnih zadev Tuštanja in pridruženih posesti so posebej vodili protokole, ki so se ohranili za obdobje od leta 1833 do 1850, glavni dokumenti iz obdobja pred letom 1848 pa so urbarji in urbarialni registri, od katerih sežejo najstarejši v sredo 18. stoletja.

Medtem ko lahko v precejšnji meri rekonstruiramo poslovanje tuštanske graščinske uprave v zadnjih desetletjih pred zemljiško odvezo oziroma do ukinitve zemljiškoknjižnega urada leta 1850, je na voljo le malo zanesljivih podatkov o ureditvi in vsebini starejšega gradiva. V tem oziru je nadvse redkobeseden inventar zapuščine Ignaca Scarie, sestavljen 22. avgusta 1817, ki pravi samo: "Najpomembnejših listin, kot so kupna in prodajna pisma o posesti ter poročne pogodbe, ni bilo mogoče najti. In ker je del pokojnikovih spisov in vrednostnih papirjev pod sodno zaporo v Vipavi, bi se morda našle tam." Inventurne komisarije so očitno zanimala le pomembna pravna dokazila, zato zapuščinski inventar niti z besedo ne omenja tedaj aktualnih in starejših urbarialnih registrov ali gradiva zemljiškoknjižnega urada.³³

Glede starejšega stanja graščinskega arhiva sta povednejša dva zapuščinska inventarja grofov Lichtenberg iz 18. stoletja, ki ponujata sploh najzgodnejši vpogled v notranjost gradu. Prvi inventar, iz leta 1712, se nanaša na zapuščino grofa Ferdinanda Alberta, drugi pa je nastal leta 1757 po smrti grofa Jurija Ludvika. V standardni rubriki "Listine" navajata 47 oziroma 45 enot, pri čemer dodaja mlajši inventar sumarne navedbe o drugem gradivu: 15 pisalnih koledarjih, štirih tuštanskih priročnih urbarjih – treh starih in enem še v uporabi, treh urbarjih Gallovega imenja – dveh starih in enem aktualnem, ter o dveh rokovnikih (*Hand und respective notarel büchel*) iz let 1728 in 1734–1757.³⁴ Popisa listin v Lichtenbergovih inventarjih se sicer med seboj precej razlikujeta, v obeh pa pogrešamo tudi nekaj danes ohranjenih listin, med njimi najstarejšo iz leta 1547. "Pogrešane" so torej morale priti na Tuštanj pozneje, nekatere zagotovo z Belneka.³⁵

²⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci: zapuščinski inventar Ignaca Scarie, 22. 8. 1817; cenitev graščine Tuštanj, 8. 10. 1845.

³⁰ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

³¹ Markičevo urejanje arhiva se je ohranilo v družinskem izročilu (informator Peter Pirnat, Tuštanj), identičnost njegove pisave pa je bilo mogoče preveriti z dokumenti v Markičevi zapuščini (NSAL, NSAL 573, Zapuščine duhovnikov, Markič Jožef, šk. 384). O Markiču gl. tudi: Stražar, *Moravska dolina*, str. 283.

³² Na sprednji platnici indeksa je naslov: *Index mehrerer Gewährbriefe, Schuldobligationen, Quittungen und anderer Urkunden, auch Urbarial= Laudemial= und Zehent Beschwerden dann Zuschriften rücksichtlich der Umschreibungen und Intabulationen usw.*

³³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci: zapuščinski inventar Ignaca Scarie, 22. 8. 1817.

³⁴ ARS, AS 309, šk. 62, fasc. XXIX, L–38, str. 134–160; šk. 64, fasc. XXIX, lit. L–67, str. 5–17.

³⁵ V pričujoči Kroniki gl. o tem razpravo Barbare Žabota.

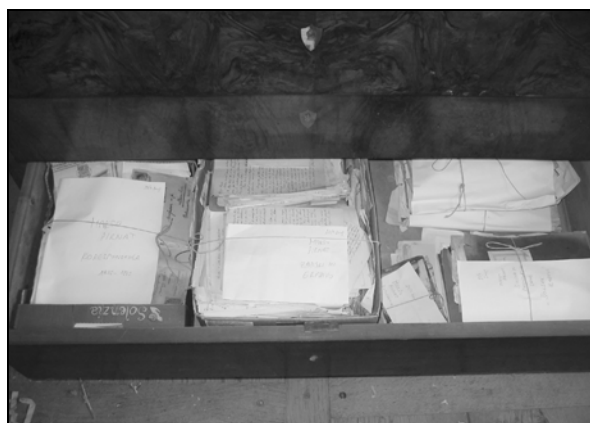
Kot rečeno, je bila skrb za graščinski arhiv precej boljša kot za družinskega. Graščinske registre in spise ter dokumente družine Scaria so Pirnatovi, kolikor nazaj seže družinski spomin, hranili v "muzejskih" sobah: glavnino v predalniku in knjižni omari v "stolpu", posamezne reprezentančne arhivalije (listine in starejšo korespondenco) pa zaklenjene v pisalnem predalniku v jedilnici. Porazdelitev gradiva po obeh prostorih – omari in dveh predalnikih – tudi zdaj ni bistveno drugačna, le notranja ureditev je zaradi oblikovanja oziroma dopolnitve snovnih skupin spremenjena.

V drugi sklop – Družinski arhiv Pirnat – je po zadnji ureditvi uvrščeno vse ostalo gradivo, razen večine dokumentov iz najnovejšega časa. Sklenjeno gradivo se začneja sredi petdesetih let 19. stoletja in seže nekako do smrti predzadnjega gospodarja Dominika Pirnata (1925–1990). Mlajše, nastajajoče gradivo, razumljivo, povečini še ni del arhiva, ampak ga sedanja grajska družina hrani pri sebi. Izjema je le nekaj privatne korespondence ter dokumentov in drobnih tiskov, povezanih s samim gradom. Najmlajši z letnico 2001 je v Zbirki osmrtnic, in sicer osmrtnica za Barbaro Pirnat, zadnjo umrlo vnukinjo prvega graščaka iz družine Pirnat.

Dobršen del družinskega gradiva, drugače kot graščinski arhiv, doslej ni bil shranjen v "muzejskem delu" gradu, temveč raztreseno po raznih prostorih, kar velja še zlasti za zapuščini dveh "stricev", Maksa (1875–1933) in Lojzeta Pirnata (1913–1951). Njuni zapuščini in zapuščina njunega nečaka oziroma brata Mihe Pirnata (1906–1944) so edine vnaprej narekovale oblikovanje treh posebnih snovnih skupin. Pri tem je bilo treba Maksovo zapuščino kompletirati iz več delov, Lojzetovo in Mihovo pa očistiti gradiva drugega izvora. Ostale snovne skupine so oblikovane na novo, in sicer po več kriterijih. Družinsko gradivo je v osnovi razdeljeno v dve obdobji: čas Luke Pirnata (do 1898) in po njegovi smrti, ni pa dosledno urejeno po posameznih zvrsteh ali tematskih sklopih, ampak so v njem združeni gospodarski, zasebni, šolski in drugi spisi. Predvsem zaradi oblike sestavljajo posebno skupino registri gospodarske narave. Iz gradiva Luke Pirnata je ustvarjena tudi skupina gradiva javne proveniencie: gradivo, nastalo pri poslovanju treh moravških občin (1850–1890) in krajevnega šolskega sveta Moravče (1869–1875). Pri dopisih, ki jih je Pirnat prejel, se je ločitev javnega od zasebnega ravnala po kriteriju, da spada med občinsko gradivo vsak dopis uradne narave, naslovljen na občino ali župana, ne pa, denimo, vabilo na občinsko sejo, poslano Pirnatu osebno kot občinskemu odborniku. V "občinskem arhivu" so tudi vsi dokumenti, ki jih je Luka Pirnat izdal v funkciji župana (1866–1879). Na Tuštanju je bil sicer v času njegovega 13-letnega županovanja sedež občine Moravče.

V Družinskem arhivu Pirnat je poleg družinsko-graščinskega in občinskega gradiva nadvse dragocena zapuščina Lukovega najstarejšega sina prof. Maksa Pirnata, v kateri so zbrani zapisi od njegovih zgodnjih šolskih let do malo pred njegovo smrtjo (1885–1932) ter izvirno gradivo od začetka 18. stoletja, ki ga je zbral v krajih svojega bivanja in delovanja, zlasti v Idriji. Celoten osebni arhiv se je našel na Tuštanju v zadnjih letih Maksovega življenja, ki jih je ta preživel v t. i. "stricovi sobi" domačega gradu in po bolnišnicah.³⁶

Družinskega arhiva ni doslej nihče sistematično pregledal ali urejal. Vsak svoje gradivo sta sicer označevala in urejala Makso in Lojze Pirnat, predvsem tako, da sta na posamezne dokumente in svežnje dopisovala opombe in naslove, vendar je bilo zlasti Maksovo zapuščino potrebno spet združiti v celoto. Še najbolj urejeno in nedotaknjeno je gradivo gospodarsko-poslovne narave iz zadnjih desetletij, ki še ni izgubilo poslovne vrednosti.

Zapuščina Maksa Pirnata med urejanjem in po ureditvi (foto: Boris Golec).

³⁶ Prim. Capuder, Pirnat Makso, str. 362.

Gradivo iz poldruega stoletja, odkar živijo na gradu Pirnati, s svojo raznovrstnostjo naravnost očara. Ker so bili v grajski družini vedno tudi izobraženci in pišočil ljudje, je v njem izjemno dobro dokumentirano privatno, družabno, kulturno, gospodarsko in politično življenje na gradu, v ožji in širši okolici. V zapisih o gospodarjenju z graščinsko posestjo je med drugim zajeta vsaka oseba, ki je bila kdaj na Tuštanju v službi, številni registri pa natančno spremljajo prihodke in izdatke ter sleherno glavo živine. V tej ali oni obliki je zabeležena vrsta poslovnih in zasebnih dejanj članov grajske družine, ki so bili povezani tudi z nekaterimi znanimi osebnostmi. Različna svetovnonazorska prepričanja in usode članov Pirnatove družine pa so neke vrste odsev velikih procesov in dogajanj v 20. stoletju.

Od obsežne korespondence omenimo slovenska pisma iz zgodnjih petdesetih let 19. stoletja, ki nazorno pričajo o družbeno ne povsem sprejemljivem razmerju med mladim vrtnarjem Luko Pirnatom in njegovo starejšo zaročenko, graščakinjo Maksimilijano Scaria. Zelo dobro je dokumentirano poslovanje prvih občinskih uprav v Moravški dolini po letu 1850, vključno z uveljavljanjem slovenščine kot uradnega jezika. V družinskem arhivu je tudi nekaj pravih kuriozitet. Tako je že dobra dva tedna zatem, ko so leta 1869 prišle v prodajo prve dopisnice (*Correspondenz-Karte*), eno teh prejel graščak in moravski župan Luka Pirnat. Večplastnost življenja zadnjega poldruega stoletja zrcalijo med drugim časopisje in drobni tiski vse od zgodnjih reklam za tekstil in stroje do političnih pamfletov. Kulturno in družabno življenje odsevajo predvsem vabila na razne prireditve od sedemdesetih let 19. stoletja do najnovejšega časa, med drugim zapisi o družinskih praznovanjih in zgodnje risbe grajskega nečaka, likovnega umetnika Nikolaja Pirnata (1903–1948).³⁷ Od drobcev iz obsežne dokumentacije poslovnega življenja omenimo kot zanimivost samo številna, tudi ilustrirana potrdila o opravljenih dimnikarskih storitvah na gradu, ki sežejo še v sredo 19. stoletja. Politično življenje predstavlja pisana paleta zapisov in tiskov od prvih občinskih volitev leta 1850, prek pričevanj o zakulisju raznih volitev, vabil in propagandnega materiala do sledov političnega delovanja domačega sina Lojzeta Pirnata po 2. svetovni vojni. Iz polpretekle dobe kaže omeniti zvezek poezije partizanskega politkomisarja in izpovedno pismo domobranca, nekdanjega partizana, poslano sosedu – partizanu, oboje iz leta 1944.

Pri pregledovanju tuštanskega arhiva pritegnejo posebno pozornost jeziki gradiva, ki ponujajo tudi nekaj manjših presenečenj. Vsaka v svojem obdobju sta bili dominantni nemščina in slovenščina, le za vzorec pa so zastopani drugi jeziki. V nemščini je domala celoten prvi sklop, Graščinski arhiv Tuštanj,

v katerem naletimo zgolj na nekaj latinskih zapisov iz 18. stoletja, na nekaj malega slovenskih, zlasti nabožnih besedil iz prve polovice 19. stoletja³⁸ in na slovenska pisma Luke Pirnata zaročenki Maksimilijani Scaria iz zgodnjih 50. let. Pri naslavljanju je v korespondenci družine Scaria zaslediti zgolj za pokušnjo (modne) francoščine.

Najzgodnejši datirani slovenski zapis je potrdilo o nekem plačilu za predivo iz leta 1844, sicer le skromna beležka poluradne narave.³⁹ Uveljavljanje pisne slovenščine lahko nato od leta 1850 zelo natanko spremljamo na številnih področjih od zasebne sfere do šolstva, kulture, poslovnega življenja in politike. Prvi ohranjeni slovenski zapisi iz notranjega poslovanja so nastali v začetku 50. let pri občini Sv. Andreja, še dolgo pa je bila slovenščina tudi na najnižji upravni, tj. občinski ravni omejena predvsem na zunanjo rabo – na vabila, pozive, razglase, potrdila ipd. Tako so zaključni računi in pomembnejši dokumenti moravske občine do konca županovanja Luke Pirnata (1866–1879) pisani nemško in vse kaže, da županu prav to v pismu očita učitelj Vrančič (gl. objavo pisma iz leta 1875 v Prilogah). Duha in običaje dobe odraža dejstvo, da je ne posebej izobraženi graščak Luka Pirnat, ki se je pisno in ustno laže izražal slovensko kakor nemško, svoje gospodarske registre vendarle skoraj do zadnjega pisal v nemščini. Kako je slovenščina postopoma izrivala dotlej dominantni jezik, priča na svoj način tudi bogata zbirka tiskanih osmrtnic, ki se začnejo z letom 1865. Proti koncu 19. stoletja je v tuštanskem okolju tako v zasebni kot poslovni sferi absolutno prevladala slovenščina, le med 2. svetovno vojno se je bila v uradnih zapisih prisiljena umakniti nemščini, tako tudi na osmrtnicah. Posebej kaže opozoriti na izborna slovenščina profesorja Maksa Pirnata in nekaterih njegovih korespondentov, sem in tja pa je v Maksovi korespondenci in šolskih zvezkih najti še kakšno sled ruščine, latinščine ter stare grščine. V gradivu iz 20. stoletja je sicer nekaj malega zapisov v srbohrvaščini ter v zapuščini Lojzeta Pirnata, v tridesetih letih gojenca mornariške akademije, pisne vaje iz angleščine – znanilec prihajajoče nove dobe.

Kot posebnost tuštanskega arhiva naj ne nazadnje omenim predmete, na katere smo njegovi pregledovalci precej pogosto naleteli po predalih in omarah. Ob oglašanju pavov z grajskega dvorišča so nas med gradivom pozdravljala peresa teh okrasnih ptic, nekatera sodeč po videzu tudi že precej stara.

38 Najstarejši slovenski zapisi so shranjeni v: GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

39 Prav tam. – Neki Matija Svetec je na majhnem listu papirja potrdil, da je od gospe (Helene) Scaria prejel plačilo za prejo, ki ji jo je izročil osem mesecev prej. Zapis se glasi: "den 7 Marz 844 sem dau gospa Skarja 10 lb zuffna a 35 x lb snese suma 4 f 10 x. Math Swetetz – Plazain den 13 nowembra ... Swetetz".

37 O Nikolaju Pirnatu prim. Stele, Pirnat Niko, str. 362–363.

Na več mestih, zlasti med mlajšim gradivom, so bile spravljene papirnate vrečice s semeni, nekoč tako kot pavja peresa načrtno razporejene po predalih kot sredstvo za odganjanje škodljivcev. Iz različnih papirnatih zavitkov pa so večkrat pogledali kodri (žen-skih) las, bodisi spomin na pokojne osebe bodisi spominki, prejeti v dar iz posebne naklonjenosti, tako kot koder rdečelase Maksimilijane Scaria, ki ga je ta darovala svojemu bodočemu možu Luki Pirnatu.

Sedanja ureditev gradiva

Arhiv je danes shranjen v treh "muzejskih" sobah gradu: glavnina Graščinskega gradiva v stolpu ali "ta zadnjem cimru", mlajše grajše gradivo, tj. Družinski arhiv Pirnat, deloma prav tam in večinoma v "stricovem cimru", sestavni deli obeh sklopov arhiva pa v jedilnici ali t. i. "tofl cimru". V osnovi je arhiv ohranil prejšnjo porazdelitev po prostorih, omarah in predalnikih, pri čemer je gradivo zdaj urejeno v snovne skupine ter dopolnjeno z gradivom iz drugih prostorov, zlasti z zapuščinami Maksa, Lojzeta in Mihe Pirnata in z mlajšim družinskim gradivom iz zadnjih desetletij.

Gradivo je razdeljeno v dva velika sklopa: Graščinski arhiv Tuštanj in Družinski arhiv Pirnat. V okviru obeh sem pustil prvotno notranjo ureditev, kolikor se je z vsebinskega vidika zdela smiselna. Pri sklopu Graščinski arhiv Tuštanj je bilo deloma še mogoče rekonstruirati ureditev graščinskih spisov iz časa pred in okoli zemljiške odveze in upoštevati nekatere snovne skupine, ki so jih oblikovali uradniki oziroma poznejši urejevalci. Pri Družinskem arhivu Pirnat je večina snovnih skupin oblikovana na novo, razen zapuščin treh članov družine, ki so že predstavljale celote in jih je bilo treba predvsem kompletirati.

Opravljen sta torej prva koraka: evidentiranje in groba preureditev po provenienci in tematiki. Šele na tej osnovi bi se popisovanje gradiva lahko resnično začelo. Za zdaj je natančno popisana in obdelana le zbirka listin, ki predstavlja zgolj majhen delček arhiva in je že tvorila samostojen sklop.⁴⁰ Po abecedi pa je urejena še zbirka osmrtnic, znatno dopolnjena z osmrtnicami iz drugih delov graščinskega arhiva.⁴¹ Narejen je tudi sumarni popis urbarjev in urbarialnih registrov ter drugih rokopisnih knjig, medtem ko je obsežno spisovno gradivo po večini samo v grobem evidentirano.

Spodnji pregled vsebine arhiva ni arhivski popis, narejen strogo po pravilih arhivske stroke, ampak ponuja zgolj osnovno informacijo za uporabnike in predstavlja obenem izhodišče za morebitno poznejšo sistematično ureditev. Pri sklopu Graščinski arhiv Tuštanj razlikujem med tremi zvrstmi gradiva – listinami, rokopisnimi knjigami in spisi, ki so med seboj "in situ" fizično ločeni. Pri Družinskem arhivu Pirnat se notranja delitev – tudi zaradi drugačne narave gradiva – ravna po snovnih skupinah, ki prav tako predstavljajo fizične celote. Zaradi zelo različnih dimenzij arhivalij in predalov, v katerih je gradivo zloženo, je težko ustrezno določiti oziroma izmeriti njegov obseg. Navedbe količin v tekočih metrih so zato preračunane na obseg, kot bi ga gradivo zavzelo, če bi bilo zloženo v standardne arhivske škatle.

A) GRAŠČINSKI ARHIV TUŠTANJ (= GAT)

Obseg 2,35 tm⁴²

A.1 Zbirka listin (1547–1789) – 0,15 tm⁴³

- 10 listin na pergamentu (1547–1718);⁴⁴
- 27 listin na papirju (1616–1789): 13 kupnih pisem (1616–1787), zadolžnica (1663), 3 pobotnice (1671–1789), poravnalno pismo (1683), tri papeška pisma (1722–1779), 5 poročnih pisem (1739–1782), delilno pismo (1774).⁴⁵

A.2 Knjige in registri (okoli 1750 – okoli 1850) – 1,00 tm⁴⁶

- 5 urbarjev graščine Tuštanj in pridruženih imenj (sreda 18. stol.–1840);
- 68 urbarialnih registrov graščine Tuštanj in pridruženih imenj (1767–1849);
- 3 urbarialni registri gospostva Vipava (1797–1800) in urbarialni register graščine Hrib pri Predvoru (2. četrtina 19. stol.);
- 6 drugih gosposčinskih registrov s Tuštanj (1790 – po 1848)
- 30 zemljiškoknjižnih registrov (1785–1850)
- 5 registrov vojnih in drugih prisilnih posojil (1805–1831)
- 10 fasij terezijanskega katastra (okoli 1750 – okoli 1755)
- 3 podložniške knjižice podložnikov graščine Tuštanj in dvorca Moravče (1784–1824)
- 118 podložniških knjižic z izrezano vsebino

⁴⁰ Skupino dokumentov, ki je pred popisom arhiva fizično sestavljala dokaj zaključeno celoto in je dobila ime Zbirka listin, je popisala Barbara Žabota. Nekaj enot je bilo zaradi drugačne vsebine izločenih in uvrščenih v ustrezna sklopa: Zapuščina Maksa Pirnata ter Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

⁴¹ Zbirko osmrtnic sta uredila Miha Preinfalk in Barbara Žabota.

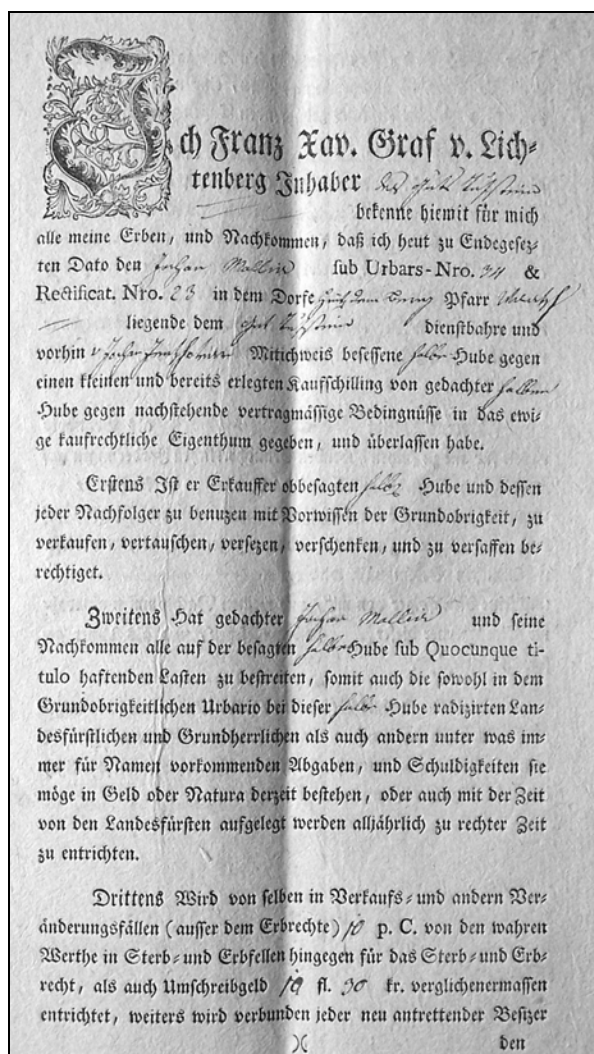
⁴² Kratica tm pomeni tekoči metri.

⁴³ Gl. op. 40.

⁴⁴ Gl. razpravo Barbare Žabota v pričujoči številki Kronike.

⁴⁵ Dve papeški pismi sta v okviru s steklom.

⁴⁶ Fizično so knjige in registri razdeljeni v dve skupini: s trdimi in mehкими platnicami.

Prva stran tiskanega potrdila Franca Ksaverija grofa Lichtenberga, izdanega 5. decembra 1788 na Tuštanju, da je tuštanjski podložnik Janez Malija iz vasi Zahrib v župniji Vače odkupil polovično zakupno kmetijo, ki s tem postane kupnopravna.⁴⁷ (foto: Boris Golec)

A.3 – Spisi – 1,20 tm

- Razni zanimivi drobci, zlasti družine Scaria in sorodstva (1737⁴⁸–1849: rodovniki, razne listine in spisi, opisi gradu Tuštanj 1817–1849);
- Ignac Baraga – upravitelj Tuštanj (1789–1804: razni spisi, urbarialni registri);
- Ignac Scaria – zakup gospostva Ig (1786–1790: razni spisi);
- Ignac Skaria – zakup gospostva Nadlišek (1774–1789: razni spisi);

- Dvorec Moravče (1800–1848: razni spisi);
- Zemljiškoknjižni in urbarialni spisi graščine Tuštanj s pridruženimi imenji (1. polovica 19. stol.: indeks – registraturni načrt, snopiči spisov s signaturami A, C, D, E, I, M, O, P, Q, V);
- Tuštanj in družina Scaria – razni spisi (1. polovica 19. stoletja: zemljiškoknjižne zadeve, položniške zadeve, sodni spisi, katastrski izkazi, zemljiška odveza, pobotnice, zadolžnice, zakupne pogodbe, izvlečki urbarialnih registrov idr.);
- Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah in Magušarjev beneficij v Trziču (1780–1894);
- Korespondenca družine Scaria (1807–1873);
- Zemljiška odveza (po 1848).

B) DRUŽINSKI ARHIV PIRNAT (= DAP)

Obseg 3,16 tm⁴⁹

Snovne skupine:

- B.1 – Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj (1844–1898) – 0,16 tm: osebni dokumenti, korespondenca, pogodbe, pooblastila, vabila, računi, sodne zadeve, javni razglasi, graščinski gospodarski in davčni dokumenti.
- B.2 – Gospodarske knjižice – registri za graščini Tuštanj in Zalog (1846–1945) – 0,09 tm: registri o pridelku, živini, zaposlenih, dninarjih idr.
- B.3 – Družina Pirnat (1889 – konec 20. stol.) – 1,30 tm: osebni dokumenti, korespondenca, gospodarski zapiski (beležnice), računi, šolski zvezki, hranilne knjižice, potrdila, katastrski in tlo-risni načrti, razni zapiski.
- B.4 – Zapuščina Maksa Pirnata (1702–1933) – 0,63 tm⁵⁰ – snovne podskupine: a) Osebni dokumenti (spričevala, diplome, potrdila), b) Risbe Maksa in Nikolaja Pirnata, c) Šolske zadeve – dijaško, študijsko in profesorsko obdobje (šolski zvezki, zapiski, redovalnice, šolska letna poročila), č) Idrija – zgodovinski zapiski in izvirno gradivo (izvirni dokumenti od 1702 dalje, prepisi dokumentov, tiskana šolska letna poročila 1819–1914 idr.), d) Zapiski in gradivo (literarnozgodovinski, jezikoslovni, domoznanski in zgodovinski zapiski, osnutki, izrezki, zemljevidi, drobne tiskovine, dokumenti iz družbene dejavnosti), e) Korespondenca (Makso Pirnat in člani ožje družine 1885–1932), f) Fotografije (privatne in dokumentarne).
- B.5 – Zapuščina Lojzeta Pirnata (1925–1951) – 0,50 tm: osebni dokumenti, šolski zvezki, štu-

⁴⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

⁴⁸ Najstarejši dokument je sicer listina z dne 1. januarja 1559, vendar ohranjena v prepisu iz 18. stoletja. Govori o tem, da dobi Herbard Turjaški na območju Nadliška desetino, ki je prej pripadala župniku na Blokah.

⁴⁹ Izloženo je bilo časopisno in revialno gradivo (od 1859 dalje) ter zbirka uradnih tiskovin iz druge polovice 19. stoletja, ki so po novem uvrščeni med knjižnično gradivo. O tem gl. v pričujoči Kroniki razpravo Draga Samca.

⁵⁰ V ta obseg niso vštete tiskovine (učbeniki, drobni tiski, revije in dnevni časopisi), skupaj približno 1 tekoči meter.

- dijski zapiski, korespondenca, družbenopolitična dejavnost, razno gradivo.
- B.6 – Zapuščina Mihe Pirnata (1913–1941) – 0,10 tm: osebni dokumenti, šolski zvezki, korespondenca, razno gradivo.
 - B.7 – Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče (1850–1890) – 0,13 tm: zapisniki, domovnice, zaključni računi, volitve, razglasi, korespondenca, razne evidence.
 - B.8 – Zbirka osmrtnic (1865–2001) – 0,10 tm: 320 enot.
 - B.9 – Zbirka fotografij (okoli 1870 – konec 20. stol.) – 0,15 tm: okoli 400 samostojnih enot in album.

PRILOGE – IZBOR DOKUMENTOV IZ RAZLIČNIH OBDOBIJ

Za vzorčen prikaz vsebine tuštanjskega arhiva je bilo iz raznolikega gradiva le stežka izbrati reprezentativne in hkrati zanimive dokumente ali njihove dele. Pričujoči izbor prepisov dokumentov v izvirniku ali prevodu in reprodukcij se skuša ravnati po načelu, da je predstavljeno gradivo tematsko, časovno in zvrstno čim bolj uravnoteženo, obenem pa dovolj povedno. V izbor ni uvrščeno najstarejše, listinsko gradivo, ker mu je posvečena posebna razprava Barbare Žabota. Tristoletno obdobje do zemljiške odveze tako zaradi svoje zgornosti ponazarjajo predvsem A) opisi grajskega kompleksa in graščinske posesti, nastali v prvi polovici 19. stoletja, pri čemer so za primerjavo pritegnjeni v obravnavo tudi deli dveh starejših zapuščinskih inventarjev iz Arhiva Republike Slovenije. Vsebinsko prvega sklopa, Graščinskega arhiva Tuštanj, predstavlja še B) sumarni pregled urbarialnih, katastrskih, zemljiškoknjižnih in gospodarskih registrov. Objavljeno mlajše gradivo iz časa po koncu fevdalne dobe je razdeljeno v pet sklopov: C) Prvo leto delovanja modernih občin v Moravški dolini (1850–1851), Č) Iz zasebnega, poslovnega in javnega življenja graščaka Luke Pirnata (1825–1898) in njegove prve žene Maksimilijane Scaria (1810–1873), D) Občina Moravče v času županovanja Luke Pirnata (1866–1879), E) Zapuščina profesorja Maksa Pirnata (1875–1933) ter F) Gradivo družine Pirnat iz polpretekle dobe.

A) Opisi gradu in graščinske posesti 1712–1849

O gradu in njegovi rustikalni in dominikalni posesti se lahko bolje kot iz celote urbarialnih ali zemljiškoknjižnih registrov in listin poučimo iz cenitve, nastale jeseni 1845, tri leta pred zemljiško odvezo. Cenitev je očitno naročila takratna lastnica vdova Helena Scaria, ko se je znašla v finančnih težavah in je Tuštanj nameravala prodati. Slabo smo poučeni o razlogih za neizvedbo namere, kakor tudi o avtorjih cenitve, zato pa nas zapisnik, datiran 8.

oktobra 1845 na Tuštanju, zelo natanko seznanja s prihodki in izdatki tuštanjske posesti in z grajskim kompleksom kot takim.

Opis gradu Tuštanj in njegove posesti leta 1845⁵¹

Cenitev graščine Tuštanj s pridruženimi Gallovim in Gandinovem imenjem ter dvorcem Moravče (*Anschlag des Gutes Tufstein mit der vereinigten Gallisch, und Gandinischen Gült, dann des Hofes Moraitsch*)

Opis

Graščina Tuštanj leži v klimatsko ugodni Moravški dolini, v ljubljanskem okrožju, v okraju Ponoviče [s sedežem] na Zalogu (*Wartenberg*), v župniji Moravče. Od župnijskega kraja Moravče in okrajnega sedeža Zalog je oddaljena dobre pol ure, od kuracije Vrhpolje četrte ure, od deželnega glavnega mesta Ljubljana okoli štiri ure, od glavne ceste in najbližje poštne postaje Podpeč eno uro ter približno dve uri od levega brega Save, ob katere desnem bregu teče Južna železnica. Ima ljubko lego, obdana je z majhnimi vzpetinami, na eni nekoliko dvignjeni pa stoji sredi povsem arondirane glavne posesti tudi gosposki grad (*das Herrschafts-Schloß*) s pripadajoči stavbami, sosed graščin Zalog (*Wartenberg*), Belnek (*Wildenegg*) in Češnjice (*Lichtenegg*).

Grad sam je trdno zgrajen, štirikoten, visok eno nadstropje, deloma pokrit s črnim skriljem, deloma z opeko, ima prostorno štirikotno notranje dvorišče, v pritličju okrog in okrog galerijo, iz nje vhode v povsem obokane in pred ognjem varne [prostore]: vinsko klet, "kislo klet" in klet za sadeže (*Wein, Sauer-Einsatz und Früchten=Keller*), sobo za kuharico, mizarstvo delavnico, izbo za posle (*Gesinde-stube*), sobo za vrtnarja in orožarno (*Rüst-kammer*) ter v dva hleva za deset konj s prostorom za krmo, na vzhodnem vogalu pa je še velika mlečna kamra.

V prvem nadstropju teče po vseh štirih straneh povezana galerija. Najboljša – južna in zahodna stran – premore deset prostornih bivalnih sob in veliko dvorano (*einen großen Saal*), od katerih ima vsaka izhod na galerijo, druga z drugo pa so povezane. Na severni strani je dvanajsta soba pisarna (*als Kanzlei*) in stanovanje za uradnika ter prostorna kuhinja in shramba za živila, nato stopnice k izhodu.

Pod streho so na vseh štirih straneh prostorne žitne kašče za 2000 mernikov,⁵² z dvojnim podom in pokrite z opeko ter prav nad kuhinjo dimnica.

Deset korakov od grajskih vrat stoji lepa, zidana, poslikana grajska kapela.

Jugovzhodno in južno (od gradu) je velik zelenjavni in okrasni vrt s steklenjakom in toplo gre-

⁵¹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

⁵² Mernik = 30,74 litra, 2000 mernikov = 61.480 litrov.

do, zelo bogat z eksotičnim rastlinjem in cveticami najrazličnejših vrst. Na koncu sadovnjaka je sušilnica za sadje, na zunanjem grajskem dvorišču pa vodnjak na vleko (*ein Ziehbrunnen*), kovačija s pritklinami, svinjska kuhinja z vzdanim bakrenim kotlom, potem pod posebno streho kokošnjak. Zraven stojijo šele lani zgrajeni svinjski hlevi za 20 repov z lastnim pašnikom (*Anger*), v posebnem štirikotniku z velikim gnojiščem sledijo hlevi za 40 glav rogate živine, prostori za steljo in slamo, zgoraj na severni strani štiri gumna s kamro za sušenje na

zraku (*Windkammer*), zraven dolga stavba – skedenj za seno in lopa za vozove (*Wagenremiße*), poleg vodnjaka je drvarnica s stanovanjem za oskrbnika (*Amtmann*) povsem zgoraj. Potem dva kozolca topolarja z dvojnimi okni in dva navadna kozolca, skupaj 63 oken. Zunaj vseh stavb je posebej pajštva (*Brecheloffen*)⁵³ in za kapelo ledenica (*Eißgrube*). Vse to je obdano z zelo številnim sadnim drevjem različnih žlahtnih sort. Končno je čisto blizu pristavnih zgradb kuhinjski ribnik in nekaj streljajev proč velik ribnik, katerega odtok lahko žene majhen mlin.

Zemljišča

Graščina Tuštanj poseduje v (katastrski) občini Vrhpolje dobro donosne njive v izmeri
travnike v izmeri
gozdove v tej občini in v občini Sv. Mohorja v izmeri
travnike v občini Moravče
travnike v občini Brezovica
Skupaj

27 oralov, 1231 kvadratnih sežnjev⁵⁴
11 oralov, 363 kv. sežn.
100 oralov, 303 kv. sežn.
7 oralov, 1003 kv. sežn.
4 orale, 625 kv. sežn.
151 oralov in 325 kv. sežn.

Regalije (*An Hochheitsrechten*)

1. Patronatska pravica nad kuracijo na Vrhpoljah z volilno pravico za zasedbo (mesta kurata).
2. Visoki lov v župniji Dol in skupaj z graščino Belnek nizki lov v župniji Moravče.
3. Ribolov v potoku Rača od velikega ribnika do Zaloga in skupaj z graščino Česnjice v potoku Drtjiščica od Pukliča do izliva v potok Radomlja pri Trnjava.

Tu popisana graščina Tuštanj je skupaj z imenji napovedana v imenjski knjigi z
68 hubami, 15 krajcarji in 3 1/2 denariči⁵⁵
in ima rektificiranih 30 krajcarjev
Skupaj 68 hub, 45 krajcarjev in 3 1/2 denaričev

Prihodki

od podložnikov z rustikalno in dominikalno posestjo po odbitku ene petine

I. Urbarialia

a) V denarju

1. Činž, odvetščina in zakupnine	goldinarjev,
krajcarjev ⁵⁶
2. Denar od malih pravn	348 gld, 7 kr
3. Denar od tovarnin	43 gld, 41 kr
4. Prihodki od kupnega prava	10 gld, 53 kr 2/4
5. Rektificirana robotnina	2 gld, 14 kr
6. Pozneje dogovorjena robotnina	41 gld, 12 kr
Vsota	269 gld, 35 kr 3/4
	715 gld, 33 kr 1/4

b) Tlake

1. Patentni dnevi tlake z živino – 624 po 10 kr	104 gld
2. Patentni dnevi ročne tlake – 1462 2/8 po 5 kr	121 gld, 52 kr
3. Odmerjeni šteti tovarniški dnevi – 596 1/5 po 15 kr, med njimi kosci, mlatiči in žanjci	149 gld, 3 kr
4. Škubljen in sukana česana preja – 418 funtov ⁵⁷ po 3 kr, kar so podložniki dolžni sprejeti ali odkupiti po 3 in 6 kr	20 gld, 54 kr

⁵³ Sušilnica za lan.

⁵⁴ Oral = 0,57 hektara = 1600 kvadratnih sežnjev; seženj = 1,896 metra, kvadratni seženj = 3,595 m²

⁵⁵ V krajcarjih in denaričih je izražen delež hube (kmetije): 1 huba = 1 goldinar = 60 krajcarjev = 240 denaričev.

⁵⁶ 1 goldinar = 60 krajcarjev.

⁵⁷ Funt = 0,56 kg; 418 funtov = 234,1 kg.

5. Namesto tlake oves – rektificiranih mernikov 121 2/3 ⁵⁸ po 30 kr	60 gld, 48 kr
6. Namesto tlake mast – 148 funtov ⁵⁹ po 15 kr	37 gld
7. Žlahtne ribe iz Save – 192 funtov ⁶⁰ odkupljene za	35 gld, 13 kr
Vsota	528 gld, 50 kr
c) Male pravde	
1. Kozličkov 2 2/5 po 30 kr	1 gld, 12 kr
2. Povesem prediva 16 4/5 ali 2 funta ⁶¹ po 10 kr	– 20 kr
3. Sirotke ali sira 24 2/5 po 1 kr	– 24 kr
4. Kopunov 31 3/10 po 25 kr	12 gld, 55 kr
5. Kokoši 1 3/5 po 15 kr	– 24 kr
6. Petelinov 98 po 6 kr	9 gld, 48 kr
7. Jajc 498 po 1/2 kr	4 gld, 9 kr
Skupaj	29 gld, 12 kr
d) Činžno žito	
1. Koruze mernikov ali polovičnih vaganov 12 ⁶² po 1 gld 20 kr	16 gld
2. Belega mešanega žita mernikov ali polovičnih vaganov 3 1/5 ⁶³ po 1 gld	3 gld 12 kr
3. Ovska kaščnih mernikov 67 ⁶⁴ po 25 kr	27 gld, 55 kr
Skupaj	47 gld, 7 kr
Vsota urbarialie	1.320 gld, 42 1/4 kr
II. Odvetščine	
1. Ovska kaščnih mernikov 74 4/5 ⁶⁵ po 25 kr	30 gld, 35 kr
2. Petelinov 23 2/5 po 6 kr	2 gld, 20 2/4 kr
Skupaj	32 gld, 55 2/4 kr
III. Vrečna desetina	
1. Pšenice mernikov 6 11/32 ⁶⁶ po 1 gld 30 kr	9 gld, 31 kr
2. Koruze mernikov 8 3/32 ⁶⁷ po 1 gld 20 kr	10 gld, 47 kr
3. Prosa mernikov 2 2/5 ⁶⁸ po 1 gld	2 gld, 24 kr
4. Ajde mernikov 12 13/32 ⁶⁹ po 48 kr	9 gld, 55 2/4 kr
5. Ovska mernikov 9 1/5 ⁷⁰ po 30 kr	4 gld, 36 kr
6. Čehulj prediva 18 po 1 kr	– 18 kr
7. Kopunov 4 4/5 po 25 kr	2 gld
8. Masti funtov 18 1/5 ⁷¹ po 15 kr	4 gld, 33 kr
9. V denarju se nadomesti	7 gld, 43 3/4 kr
Skupaj	51 gld, 48 1/4 kr
IV. Snopna desetina in desetina od prirastka živine	
V krajih 1. Vrhpolje, 2. Stegne, 3. Zgornji Tuštanj, 4. Spodnji Tuštanj, 5. Gorica, 6. Selo, 7. Goričica, 8. Dvorje, 9. Imenje, 10. Pogled, 11. Žalog, 12. Dole, 13. Prikrnica, 14. Drtija, 15. Gabrje in 16. Hrastnik plačuje snopno desetino in desetino od krompirja 50 hub in 55/60, 11 kajžnih zemljišč ter 11 dodatnih zemljišč (<i>Überlande</i>), ki so drobci in štejejo za 2 hubi, potemtakem 52 hub. Ta se v prvih petih krajih, ki ležijo najbliže, zlahka pobere v naravi. Desetina prinaša po večletnem povprečju in odbitku ene petine v srednje donosnih letih donos 10 goldinarjev na hubo	520 gld
V vseh teh krajih se pobira desetina od prirastka mladih svinj in rojev čebel, kar po odbitku ene petine letno prinaša 15 pujskov po 1 gld 30 kr, čebele pa zaradi zmanjšane reje niso ocenjene.	22 gld, 30 kr

58 3738 litrov; mernik = 30,7 litra.

59 82,9 kg.

60 107,5 kg.

61 1,1 kg.

62 368,9 litra.

63 98,4 litra.

64 2059,6 litra.

65 2299,3 litra.

66 193,6 litra.

67 248,7 litra.

68 73,8 litra.

69 381,2 litra.

70 282,8 litra.

71 10,4 kg.

V kraju Radomlje v župniji Dob je 21 hub, ki dajejo graščini Tuštanj tretjino desetine brez desetine od prirastka živine in krompirja. Ta tretjina je vedno dana v zakup in prinaša po večletnem povprečju

50 gld
592 gld, 30 kr

Skupaj

V. Lavdemiji

Razen dominikalistov dvorca Moravče morajo podložniki plačati ob prodaji 8% vrednosti kupnine, ob dedovanju določeno znosno prepisnino in za jamstvena pisma (*Gewährbriefe*) 4 gld in 30 kr pristojbine. Navedene posestne spremembe znašajo po 25-letnem povprečju 3 gld na hubo, od 68 hub pa tako

204 gld

VI. Gosposčinske pravice (*Herrlichkeiten*)

1. Visoki lov v župniji Dol ter nizki lov v župniji Moravče (tega ima Tuštanj skupaj z graščino Belnek) sta nizko ocenjena na

30 gld

2. Ribolov v župniji Moravče in na potoku Rača ter skupni ribolov z graščino Češnjice od Pukliča do Trnjave na potoku Drtiščica, znanem po moravških rakih, je prav tako nizko ocenjen na

20 gld

Skupaj

50 gld

VII. Dominikalno gospodarstvo (*Oeconomie*)

1. Na površini 27 oralov in 1231 kvadratnih sežnje⁷² dobrih globokih njiv pride v povprečju 150 mernikov⁷³ posevka, po srednje visoki oddaji v zakup po 2 gld 40 kr za mernik

400 gld

2. Na travniških površinah v občini Vrhpolje 11 oralov 363 kvadratnih sežnje⁷⁴, v občini Moravče 7 oralov in 1003 kv. sežn., v občini Brezovica 4 orali in 628 kv. sežn., skupaj 23 oralov in 391 kv. sežn.,⁷⁴ na katerih sta dve košnji, pri gradu pa tudi tri, prinašata seno in otava po večletnem povprečju 1200 stotov⁷⁵ po 30 kr

600 gld

3. Visoki gozd v občini Vrhpolje v izmeri 61 oralov in 77 kv. sežn.,⁷⁶ ki pripada neposredno graščini Tuštanj, pri čemer lahko podložniki iz Zgornjega in Spodnjega Tuštana v njem po zakonski omejitvi pasejo živino, prinaša od lesa in stelje za 2 gld in 20 kr koristi na oral, skupaj

142 gld, 20 kr

4. Visoki gozd v občini Šv. Mohorja v izmeri 39 oralov in 226 kv. sežn.⁷⁷ je dominikalno zemljišče dvorca Moravče in daje za 2 gld koristi od lesa, skupaj

78 gld

5. Zaradi oddaljenosti se grabljenje listja letno oddaja za

16 gld

6. Zelo bogato sadjarstvo pri gradu z različnimi žlahtnimi sortami prinaša letno najmanj

50 gld

NB. Zeljnik, zelenjavni in okrasni vrt niso ocenjeni posebej, temveč zajeti pri njivskih površinah.

Vsota

1.286 gld, 20 kr

Ponovitev

1. Urbariale

1.320 gld, 42 1/4 kr

2. Odvetščine

32 gld, 55 2/4 gld

3. Vrečna desetina

51 gld, 48 1/4 kr

4. Snopna desetina in desetina od prirastka živine

592 gld, 30 kr

5. Lavdemiji

204 gld

6. Gosposčinske pravice

50 gld

7. Dominikalno gospodarstvo

1.286 gld, 20 kr

Skupaj

3.538 gld, 16 kr

Odbitki [= Izdatki]

1. Graščina Tuštanj z Gallovim imenjem je porok za dve ustanovi, in sicer za kurata na Vrhpoljah letno

80 gld

2. Za župnika v Tržiču

50 gld

3. Deželnoknežji davek je ocenjen na

133 gld, 12 2/4 kr

4. Bera v Moravče 1/2 mernika⁷⁸ koruze

- 40 kr

⁷² Približno 15,83 hektara.

⁷³ 4.611 litrov.

⁷⁴ Skupaj približno 26,50 hektara.

⁷⁵ Dunajski stot je 56 kg; 1200 stotov = 67,2 tone.

⁷⁶ Približno 34,80 hektara.

⁷⁷ Približno 22,31 hektara.

⁷⁸ 15,4 litra.

5. Za občinske ceste in "konkurenco" v povprečju	8 gld
6. Za običajno hrano pri tlaki po 1/2 vrčka ajdove moke ali ajde se porabi 25 mernikov ⁷⁹ ajde po 48 kr	20 gld
7. Za rezine kruha za proščenjski zavitek in štruce ob vseh svetih, ki jih nekateri podložniki prejemajo tukaj kot benefic, se porabi 3 1/2 mernika ⁸⁰ koruze in 3 1/2 mernika ⁸¹ ajde po 1 gld 20 kr in po 48 kr	7 gld, 28 kr
8. Za uradnika se porabi	300 gld
9. Za oskrbnika (<i>Amtmann</i>)	100 gld
10. Za stavbna popravila (<i>Sarta tecta</i>) letno	50 gld
Skupaj	749 gld, 20 2/4 kr
Po odbitku izdatkov od skupnih prihodkov	3.538 gld, 16 kr
ostane čistih prihodkov	2.788 gld, 55 2/4 kr
To zneso po 5 % kapitalne vrednosti	55.778 gld, 30 kr
K temu vse na začetku popisane stavbe	2.500 gld
ter lopa za seno na travniku Rača v občini Brezovica	30 gld
Skupna vrednost	58.305 gld, 30 kr
Za potencialnega kupca (<i>Kaufsfreund</i>) se pripomni, da se zemljišča, premočnine in oprema prepustijo po nepristranski cenitvi, vsebine steklenjaka in tujega rastlinja pa za primerno ključarino (<i>Schlüsselgeld</i>).	
Tuštanj, 8. oktobra 1845	

Opis grajskega kompleksa leta 1849⁸²

Podoben opis Tuštanj s pridruženimi posestmi ponuja cenilni zapisnik premoženja Maksimilijane Scaria, sestavljen v Moravčah 26. septembra 1849. Cenitev, ki jo je ukazala mestna in deželna pravda v Ljubljani, je bila narejena zaradi izvršbe terjatev dveh upnic iz Stične in Ljubljane za dolg v višini 278 goldinarjev in 40 krajcarjev. Maksimilijana je obveznost prevzela kot dedinja po pokojni materi Heleni Scaria.

V prevodu je objavljen samo opis tuštanskega grajskega kompleksa, iz cenilnega zapisnika pa je sicer vidno, da pridružene posesti – dvorec Moravče, Gallovo in Gandinovo imenje – ne premorejo lastnih stanovanjskih ali gospodarskih zgradb.

Graščina Tuštanj

Opis. Graščina Tuštanj leži v ljubljanskem okrožju, v okraju Zalog, župniji Moravče in davčni občini Vrhopolje. Od Ljubljane je oddaljena 4 milje, od komercialne ceste med Ljubljano in Brdom pol-drugo miljo, od župnije Moravče pol ure proti zahodu, od državne železnice pa eno miljo. Večji del dominikalnih zemljišč z edino izjemo enega travnika in gozda je sklenjen in v vidnem območju okoli stanovanjskih in gospodarskih poslopij, [ki stojijo] na griču. S komercialno cesto jo povezuje udobna okrajna cesta, z železnico pa okrajna cesta skozi Vrhopolje, Sv. Heleno in Dolsko do postaje Laze ter občinska pot s postajo Kresnice. Dominikalna

zemljišča imajo ugodno lego za obdelovanje, zelo ugodno za vegetacijo, sestavljena so iz mešanice glin, apnenca in peska.

Opis stavb: Grajska stavba tvori pravilen štirikotnik, ki skupaj z dvoriščem zavzema katastrsko parcelo številka 1 s površino 371 kvadratnih sežnje⁸³. V celoti je trdno zgrajen, pritličen in ima razen v eni sobani (*Gemache*) povsod kamnite oboke, okrog in okrog dvorišča v pritličju ter v prvem nadstropju pa obokano galerijo na kamnitih, seženj širokih stebrih. Vhodna vrata (*Einfahrtthor*) so na zahodni strani sredi pročelja.

Sestavni deli: V pritličju desno od vhoda je konjski hlev s šestimi stojišči, zraven na vogalu kamra, v južnem krilu konjski hlev s tremi stojišči, zraven obokana soba, prostor za pridelke (*Einsatz*) v dveh razdelkih in mlečna kamra na južnem vogalu gradu, nato v vzhodnem krilu poleg stopnic, ki vodijo v prvo nadstropje, kamra za oglje, izba za posle (*Gesindstube*) in na severovzhodnem vogalu delavnica, v severnem krilu "kislja klet" (*Sauerkeller*), obokana soba in trije povezani kletni razdelki, končno na zahodni pročelni strani levo od vhodnih vrat orožarna (*Rüstammer*).

V prvo nadstropje vodijo štiri čevlje⁸⁴ široke obokane stopnice. V petih sobah so tla položena (*einggelegt*), v šestih pa gladka iz desk. Sobe so neprekinjeno povezane z notranjimi vrati in imajo hkrati še posebne izhode na galerije. Vse so visoke devet čevljev⁸⁵ in z dvojnimi dnovi. Poleg tega sta v prvem nadstropju še velika obokana, s kamnitimi ploščami tlakovana kuhinja ter shramba za živila z opečnatim tlakom, galerija pa je v celoti tlakovana z opeko.

⁷⁹ 768,5 litra.

⁸⁰ 107,6 litra.

⁸¹ 107,6 litra.

⁸² GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

⁸³ 1333,7 m².

⁸⁴ Približno 125 cm; čevlj = 0,316 metra.

⁸⁵ Približno 284 cm.

Na podstreho vodijo udobne stopnice, deloma iz kamnitega tlaka, deloma iz plohov. Podstreha je okrog in okrog tlakovana z opeko in urejena za shranjevanje žita. Nad kuhinjo je zidana dimnica. Ostrešje je šibko, vendar ne razpada. Kritina je deloma opečnata, deloma iz skrilja, na nekaterih mestih je poškodovana, sicer pa je celotna stavba v dobrem, za bivanje primernem stanju.

Na zahodnem vogalu gradu stoji dobro ohranjena, z deskami pokrita, obokana in prostorna kapela kupolaste oblike s površino 12 kvadratnih sežnjev.⁸⁶

Na zunanjem dvorišču s površino 763 kvadratnih sežnjev⁸⁷ sledi na zahodni strani kapele obokana kovačija s kokošnjakom in svinjsko kuhinjo, nato stesan (*gezimmerter*) svinjak s štirimi razdelki, zadaj zidan s širokim hodnikom in pokrit s slamnato streho, nasproti je še en svinjak z dvema razdelkoma.

Nato je na zahodni strani zunanjega dvorišča v smeri od juga proti severu 16 sežnjev dolgo in 4 široko gospodarsko poslopje,⁸⁸ pokrito s slamo, spodaj zidano, zgoraj stesano, spodaj so hlevi, zgoraj pa gumno za 16 mlatičev, potem kamra za čiščenje žita in kamra za rezance (*Hächselkammer*).

Za to stavbo je drug živinski hlev za približno 20 glav in zgoraj s prostori za krmno, prav tako pokrit s slamo. Južno obrobo zunanjega dvorišča tvori deloma zidano, deloma opažano gospodarsko poslopje s slamnato streho, v katerem so pesjak, dva prostora za seno, drvarnica in dve lopi za vozove.

Vsa gospodarska poslopja so v obstojnem stanju in zavzemajo na parceli št. 3 katastrsko površino 545 kvadratnih sežnjev.⁸⁹

Sredi zunanjega dvorišča je zidan vodnjak z dobro studenčnico.

Na grajskem vrtu stoji prostoren zidan steklenjak in za vrtom prav tako prostorna sušilnica za sadje, oba v dobrem stanju.

Na kozolcih je 63 oken v štirih razdelkih, od tega 16 dvojnih oken in 47 navadnih. Vsi imajo stebre iz hrastovine in so pokriti s slamo.

Poleg tega obstajata še mlin in žaga – od katerih pa stoji le še zidovje – s katastrsko površino 50 kvadratnih sežnjev⁹⁰ in z majhno vodno močjo.

Medtem ko opisa gradu iz let 1845 in 1849 natančneje govorita o prostorih v grajskem pritličju, le sumarno pa o prostorski razdelitvi prvega, t. i. gosposkega nadstropja (*piano nobile*), je za celoto najbolj poveden inventar zapuščine Ignaca Scarie (ok. 1754–1816). Inventarni popis z datumom 22.

avgust 1817 je v treh dneh sestavila komisija, ki jo je imenovala mestna in deželna pravda za Kranjsko v Ljubljani. Struktura inventarja je sicer standardna, z običajnimi rubrikami, njegova velika vrednost za spoznavanje grajskih prostorov pa v tem, da so predmeti v rubriki Hišna in druga oprema popisani po posameznih, poimensko navedenih prostorih.

Zaporedje popisanih prostorov v gradu leta 1817⁹¹

predsoba	(<i>Im Vorzimmer</i>)
jedilnica	(<i>In Tafelzimmer</i>)
"dnevna" soba	(<i>In Sitzzimmer</i>)
spalnica	(<i>Im Schlafzimmer</i>)
rdeča soba	(<i>Im rothen Zimmer</i>)
soba biserne barve	(<i>Im perlfarben Zimmer</i>)
garderobna soba	(<i>Garderobe=Zimmer</i>)
bela soba	(<i>In weißen Zimmer</i>)
zelena soba	(<i>Im grünen Zimmer</i>)
rumena soba	(<i>Im gelben Zimmer</i>)
otroška soba	(<i>Im Kinderzimmer</i>)
duhovnikova soba	(<i>Im geistlichen Zimmer</i>)
kapela	(<i>In der Kapelle</i>)
shramba za živila	(<i>In der Speisekammer</i>)
kuhinja	(<i>In der Küche</i>)
žitna kašča	(<i>Auf dem Getreid=Kasten</i>)
hodnik	(<i>Auf dem Gang</i>)
spodnja shramba	
za živila	(<i>In der untern Speisekammer</i>)
izba za služinčad	(<i>In der Fisterstube</i>)
kuharičina soba	(<i>Im Köchin Zimmer</i>)
vinska klet	(<i>Im Wein Keller</i>)
klet za zelje	(<i>Im Krautkeller</i>)
konjski hlev	(<i>Im Pferde Stalle</i>)
pisarna	(<i>In der Kanzley</i>)
lopa za vozove	(<i>In der Wagenschupfen</i>)
hlev za krave in vole	(<i>Im Kube= und Ochsenstalle</i>)
svinjak	(<i>Im Schweinstalle</i>)
kovačija	(<i>In der Schmiede</i>)
steklenjak	(<i>Im Glashause</i>)

Zaporedje prostorov daje vtis, da so se inventurni komisarji sprehodili po gradu v krogu, tako da so najprej obhodili nadstropje in žitno kaščo na podstrehi, se nato spustili na hodnik in v pritličje ter končali na zunanjem dvorišču. Toda primerjava poimenovanj prostorov z današnjimi imeni in z izročilom o njihovi namembnosti vzbuja glede takšne podmene vse preveč dvomov. Če se je popisovanje začelo v današnjem "forcimru", majhnem prostoru poleg kuhinje, potem v inventarju nekateri še danes

⁸⁶ 43,1 m².

⁸⁷ 2742,8 m².

⁸⁸ Približno 30 x 7,5 metra = 227 m².

⁸⁹ Približno 1960 m².

⁹⁰ Približno 180 m².

⁹¹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci: zapuščinski inventar Ignaca Scarie.

ugotovljivi prostori niso navedeni na ustreznem mestu, med njimi "duhovnikova soba" in "kapela", v

katero je vhod samo z dvorišča, inventar pa ju navaja pred shrambo za živila in kuhinjo.

i Barometer		
i Messing altm. (Bischof) anbrichtm.		
2 Zugschleichen		
4 Tüffel hant. fahena Holz		1 20
i Tüffel hant. einsehn		40
i Kalkstein hant. gestm. 20		20
i Kalkstein hant. Rumpfholz		40
i Ringel mit brengelechte Stamen (Kringelringe)		20
i Ringel mit Goldnageln		20
i Aufhängeschilder (Kalk) ohne (Kalkstein)		20
2 eingetragene Raster		8
2 Kalkstein Tüffel		1 20
2 aufhängeschilder (Kalk) ohne (Kalkstein)		24
i Kalkstein		20
i Raster mit 2 Raster mit (Kalkstein) (Kalkstein)		4
i Ringel mit (Kalkstein) mit (Kalkstein) (Kalkstein)		6
2 Raster		6
2 Kalkstein (Kalkstein) (Kalkstein) (Kalkstein)		9
i Kalkstein (Kalkstein) (Kalkstein) (Kalkstein)		2
2 alte Tüffel		1
i Kalkstein (Kalkstein) (Kalkstein) (Kalkstein)		20
i Tüffel hant. Rumpfholz		20
i Tüffel hant. Rumpfholz		20
i alte Raster hant. Rumpfholz		2
i aufhängeschilder (Kalk) ohne (Kalkstein)		26
i alte Raster		2
i Ringel mit (Kalkstein) (Kalkstein) (Kalkstein)		6
Zusatz		69 89 24

Stran iz inventarja zapuščine Ignaca Scarie iz leta 1817.⁹²

⁹² GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

Sedanja imena odsevajo zlasti stanje zadnjega stoletja in so povečini drugačna od oznak v inventarju (1817) in obeh opisih gradu (1845 in 1849). Poimenovanja iz prve polovice 19. stoletja so se najbolj ohranila za prostore v pritličju: "fišterna" ali "ta spodna kuhna", "kónjska štala" "ta vinsk kévder", "ta spoden špajz", "ájnzec" za kletni prostor; po namembnosti je prepoznavno ime "cajchkamra" za orožarno. Za prostore v nadstropju, kot jih razkriva inventar iz leta 1817, so po skoraj dveh stoletjih v rabi samo še imena: "tofel cimer", "forcimer", "kuhna" in "špajz". Iz istega časa sta tudi oznaki "góf" za dvorišče (*Hof*) in "gank" (*Gang*) za zgornji arkadni hodnik.⁹³ Restavrirani barvi ometa modra in zelena v sedanji sprejemnici in poročni dvorani utegneta biti barvi, po katerih sta v zapuščinskem inventarju poimenovani biserna in zelena soba, "duhovnikova soba" pa naj bi bila po izročilu sedanji "Mihetov cimer" na zahodni strani gradu.

Za poimenovanja grajskih prostorov predstavlja inventar iz leta 1817 nadvse pomemben vezni člen med današnjim stanjem in stanjem, ugotovljivim iz dveh starejših zapuščinskih inventarjev grofov Lich-

tenbergov. Oba sta shranjena v Zbirki zapuščinskih inventarjev v Arhivu Republike Slovenije, prvi je inventar zapuščine grofa Ferdinanda Alberta iz leta 1712, drugi pa grofa Jurija Ludvika, sestavljen leta 1757. Drugače kot inventar z začetka 19. stoletja dajeta žal veliko manj opore za ugotavljanje lege določenega prostora. Inventar iz leta 1712 namreč prostore omenja zgolj kot dodatek pri posameznem predmetu, npr. "točilna miza iz trdega lesa v veliki jedilnici". Nekoliko drugače jih niza mlajši inventar (1757), v katerem so navedeni znotraj posameznik rubrik, vendar ni ne iz prvega ne iz drugega vidno njihovo fizično zaporedje.

V spodnji preglednici so prostori iz let 1712 in 1757 navedeni vzporedno, ne da bi bil med njimi postavljen enačaj.⁹⁴ Ni izključeno, da je v prvem inventarju ista soba označena z dvema različnima imenoma, enkrat kot "mala soba poleg velike jedilnice" in drugič kot "mala vogalna soba, v katero se pride iz velike jedilnice", tako kot ni rečeno, da nista "izba za služinčad" in "nova izba za služinčad" v resnici isti prostor.

Imena grajskih prostorov leta 1712	Imena grajskih prostorov leta 1757
soba pokojnega grofa (<i>in des Herrn Graffen see: Zimmer</i>)	soba pokojnega gospodarja (<i>in des Herrn Erblässers Zimmer</i>)
velika jedilnica (<i>in den Grossen Taffel Zimmer, in der grossen Taffel Stuben</i>)	jedilnica (<i>in Tafel Zimmer, In Tafel=zimmer</i>)
mala jedilnica (<i>in der Khleinen Taffel Stuben</i>)	mala jedilnica (<i>in Klein tafel Zimmer</i>)
mala soba poleg velike jedilnice (<i>in dem khleinen Zimmer neben der grossen Taffel Stuben</i>)	srednja soba (<i>in Mittern Zimmer</i>)
druga soba poleg male sobe (<i>in dem andern Zimmer neben den obigen Khleinen</i>)	soba za gospodične (<i>in der Freyllen Zimmer</i>)
mala vogalna soba, v katero se pride iz velike jedilnice (<i>in dem khleinen auß diser grossen Taffel Stuben haltenden Ekh Zimmer</i>)	vogalna soba (<i>in Ekh=Zimmer</i>)
Kacijanarjeva soba (<i>in den so genandten Kazianer Zimmer</i>)	Kacijanarjeva soba (<i>in Kozianer Zimmer, in Kazianer Zimmer</i>)
izba za služinčad ("fišterna") ali moška soba (<i>in der Fister Stuben oder der Menscher ihren Zimmer</i>)	moška soba (<i>in Menscher Zimmer</i>)
nova izba za služinčad (<i>In der Neüen Fister Stuben</i>)	shramba za živila (<i>Speis=Camer</i>)
stolpna soba (<i>in den Thurn Zimmer</i>)	stolpna soba (<i>in Thurn Zimmer</i>)
vogalna soba ali stolp (<i>in den Ekh Zimmer oder Thurn, in den Ekh Zimmer so der Thurn genannt wirdt</i>)	duhovnikova soba (<i>in des geistlichen Zimmer</i>)
kapela (<i>in der Capeln</i>)	
klet (<i>In dem Keller</i>)	

⁹³ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

⁹⁴ ARS, AS 309, šk. 62, fasc. XXIX, L–38, str. 161–165, 194–235; šk. 64, fasc. XXIX, lit. L–67, str. 20–21, 32–37.

Večina poimenovanj prostorov je v 45-letnem časovnem razponu 1712–1757 sicer sledljivih, le nekatere pa lahko z večjo ali manjšo gotovostjo identificiramo z današnjim stanjem. Takšni sta zanesljivo "velika jedilnica" (današnji "tofl cimer") in kapela ter najverjetneje "mala soba poleg velike jedilnice" ("ta mal cimer"). Glede na opis je "druga soba poleg male sobe" morda večja soba v nadstropju na jugovzhodnem vogalu gradu, po namembnosti pa so prepoznavne še "shramba za živila", "duhovnikova soba" in v pritličju t. i. "moška soba" ("fišterna"). Težave pri določitvi lege povzročajo prostori, imenovani po vogalih in stolpih: "vogalna soba ali stolp", "stolpna soba", "mala vogalna soba, v katero se pride iz velike jedilnice" in "vogalna soba", saj je imel grad štiri stolpe in vrsto takšnih ali drugačnih vogalov. Danes uporabljajo oznako "stolp" kot drugo ime za sobo na jugozahodnem vogalu gradu ali t. i. "ta zadnji cimer".⁹⁵

Preseneča, kako malo si lahko pomagamo s primerjanjem obeh zapuščinskih inventarjev iz 18. stoletja z inventarjem iz leta 1817. Čeprav je med zadnjim Lichtenbergovim (1757) in Scariinim inventarjem minilo samo šestdeset let ali dve generaciji, so namreč drugačna prav vsa poimenovanja prostorov razen štirih, in sicer: za jedilnico, kapelo, duhovnikovo sobo in izbo za služinčad ("fišterno"). Bivalne sobe se leta 1817 ne imenujejo več po legi, temveč pretežno po barvah, spreminjala pa se je tudi njihova namembnost: potem ko imamo leta 1757 sobo za gospodične, srečamo šestdeset let pozneje otroško sobo, spalnico in "dnevno" sobo. Do občutne imenske cezure je prišlo očitno s prenosom lastništva gradu iz rok zadnjega grofa Lichtenberga na Ignaca Scario (1800). Bivalne prostore so najverjetneje tedaj preuredili in jih začeli v glavnem imenovati po barvi ometa.

Primerjava obravnavanih virov je pokazala, da se je od leta 1817 do danes ohranilo celo več poimenovanj, kot je enakih imen v inventarjih iz let 1757 in 1817. K temu je gotovo nemalo prispevala več kot dvestoletna kontinuiteta lastnikov: Luka Pirnat se je leta 1854 priženil v družino, ki je na gradu gospodarila že tretjo generacijo, od leta 1800. Za nobeno sobo v nadstropju ni sicer v družinskem spominu Pirnatovih še živa oznaka po barvi, stanovanjski prostori pa nosijo povečini imena po zadnjih stanovalcih: "stricov cimer" (po Maksu Pirnatu), "Mihetov cimer", "Milin cimer", "mamin cimer" itd. Razumljivo je, da so boljše ohranjena imena gospodarskih prostorov v pritličju, saj so ti v glavnem ohranili svojo prvotno namembnost še vse do polpretekle dobe.

B) Pregled urbarialnih, katastrskih, zemljiškoknjižnih in gospodarskih registrov (okoli 1750–1850)

Edino, kar v tuštanjskem graščinskem arhivu proti pričakovanjem pogrešamo, so urbarji in urbarialni registri, nastali pred sredo 18. stoletja. V izobilju jih je za zadnjih sto let do zemljiške odveze, za čas, v katerem se jim pridružijo tudi katastrski in zemljiškoknjižni registri, vendar je težišče tovrstnega gradiva šele na desetletjih po letu 1800. Osamljen primerek starejšega urbarialnega vira je skromen izveček iz urbarja samostana Mekinje za leto 1671, napisan na enem samem listu,⁹⁶ od najstarejšega fragmentarno ohranjenega tuštanjskega urbarja za obdobje 1732–1737 pa so ostale le platnice.⁹⁷ Pri zadnjem gre zelo verjetno za preostanek enega od štirih priročnih urbarjev graščine Tuštanj, o katerih govori zapuščinski inventar grofa Jurija Ludvika Lichtenberga iz leta 1757. Na Tuštanju že v njegovem času niso hranili veliko starejših urbarjev, zato tudi danes ne more biti drugače. Po omenjenem inventarju jih je bilo namreč tedaj le sedem: štirje priročni urbarji za Tuštanj, od katerih je bil eden še v rabi, ter trije urbarji Gallovega imenja, od tega dva stara in en aktualen.⁹⁸

V nadaljevanju so z osnovnimi podatki predstavljeni vsi danes ohranjeni urbarji, skupaj šest. Sledijo jim urbarialni registri ter zemljiškoknjižni in drugi registri različne namembnosti.⁹⁹

Urbarji za graščino Tuštanj in pridružene posesti:

- urbarji graščine Tuštanj: 1806–1811, 1813, 1820;
- urbar graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1822–1830;
- urbar dvorca Moravče iz srede 18. stoletja;
- sumarni urbar dvorca Moravče iz leta 1840.

Urbarialni registri za graščino Tuštanj in pridružene posesti:

- štift registri graščine Tuštanj: sreda 18. stoletja, 1830–1833, 1844, 1845–1847;
- štift register graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1836–1838;
- štift register graščine Tuštanj z Gallovim in Gandinovim imenjem 1839–1840;
- štift register graščine Tuštanj z Gallovim in Gandinovim imenjem ter dvorcem Moravče 1841;

⁹⁶ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

⁹⁷ Čez naslov na sprednji strani platnic je bil prelepljen nov naslov, ki je danes odtrgan. Namembnost knjige so v 19. stoletju spremenili tako, da so urbarski del izrezali, preostale liste pa namenili za beleženje plačil zaposlenim na gradu v letih 1861–1873. Knjiga je zato danes uvrščena v: GAT, Družinski arhiv Pirnat, Gospodarske knjižice – registri za graščino Tuštanj in Zalag.

⁹⁸ ARS, AS 309, šk. 64, fasc. XXIX, lit. L–67, str. 16–17.

⁹⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri.

⁹⁵ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

- rektifikacijski štift register za Gallovo imenje – prepis iz leta 1844;
 - registra desetine od prediva in piščancev graščine Tuštanj 1768–1771 in 1773–1778;
 - register desetine od prediva graščine Tuštanj 1804–1813;
 - registri desetine od prirastka živine graščine Tuštanj: 1767–1770, 1771–1774, 1775–1778, 1779–1782, 1783–1785, 1790–1794, 1808–1814, 1815–1818, 1819–1823;
 - register žitne in snopne desetine graščine Tuštanj in Gandinovega imenja 1801;
 - desetinski registri graščine Tuštanj: 1831–1833, 1832–1834, 1841;
 - register tlake v naravi graščine Tuštanj 1832–1834;
 - registri tlake graščine Tuštanj: 1837, 1837–1838, 1839, 1841,
 - desetinska registra graščine Tuštanj z Gallovim in Gandinovim imenjem in dvorcem Moravče: 1833–1843, 1834;
 - register lavdemijev graščine Tuštanj z imenji 1836–;
 - dnevnik tlak graščine Tuštanj 1840 (2 zvezka);
 - izkaz desetincev graščine Tuštanj pred 1848 (2 knjigi);
 - izkaz desetincev Gandinovega imenja pred 1848;
 - izvleček urbarialnih najemov (*Eindingungen*) graščine Tuštanj 1849.
- Urbarialni registri za Tuštanj in/ali pridružene posesti, za katere ni natanko ugotovljeno, kateri posesti pripadajo (v oklepaju je navedeno verjetno zemljiško gospostvo oziroma območje):
- fragment registra dajatev (Tuštanj) 1790;¹⁰⁰
 - register podložniških zaostankov za podložnike različnih gospostev na Moravškem 1801 – vsaj do 1806;
 - register snopne desetine (Tuštanj) 1807–1808;
 - register obveznosti v predivu (Tuštanj) 1819;
 - desetinski registri (Tuštanj): 1829–1838, 1836, 1840–1845;
 - registri grabljenja listja (Tuštanj): 1830, 1834, 1835, 1842, 1843, 1844, 1848–1852;
 - registra desetincev na Trojanah (Tuštanj): 1831, 1846;
 - register neznane obveznosti (Moravško) okoli 1834;
 - register vrečne desetine v vasi Dešen (Tuštanj) 1835;
 - registra zakupov oz. deležev grabljenja listja (Tuštanj) 1839–1843, 1843–1847;
 - register činžnega žita, odvetščine in vrečne desetine (Tuštanj) 1840–1841;
 - desetinski register (Moravško) 1841;
 - register tlake (Moravško) 1841;
 - register urbarialnih dajatev (*Abfuhrbogen*) (Tuštanj) 1841–1847;
 - register za predivo v naravi (Tuštanj) 1844;
 - register v zakup dane desetine (Tuštanj) 1845–1848;
 - register v zakup dane poljske desetine (Tuštanj) 1846–1848;
 - register prihodkov od prediva (Tuštanj) 1846–1850;
 - register poljske desetine (Tuštanj) 1846–1848;
 - register rektificiranih posestnikov (Tuštanj) iz 2. četrtine 19. stoletja.
- Urbarialni registri gospostva Vipava in graščine Hrib pri Predvoru:
- fragment desetinskega registra gospostva Vipava 1797;
 - fragment registra žitne desetine gospostva Vipava 1797–1800;
 - fragment desetinskega registra gospostva Vipava 1798–1800;
 - register desetine od prediva in krompirja graščine Hrib pri Predvoru za posest v Moravški dolini iz 2. četrtine 19. stoletja.
- Drugi gosposki registri s Tuštanja:
- register najemnikov nekdanje Biziljeve hube na Dobravi¹⁰¹ 1790–1792;
 - register telet 1798– (fragment, vsebina iztrgana)
 - glavna knjiga prejemkov in izdatkov (Tuštanj) za obdobji 1800–1801 in 1823–1845;
 - register beležk gospodarske narave (Tuštanj) vsaj od 1807 do 1811;
 - register poslov pri graščini Tuštanj in njihovih plač 1841–1851;
 - desetinska odveza v občinah Vrhpolje, Moravče, Zgornje Koseze, Sv. Jernej, Sv. Mohor in Sv. Trojica (po 1848);
 - register zemljiškoodvezne odškodnine za Gallovo imenje (po 1848).
- Fasije terezijanskega katastra (1750 – okoli 1755):
- napovedna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. D, okoli 1750;
 - izvleček iz rustikalne napovedi dvorca Moravče, lit. G, 1750;
 - dominikalna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. B, 1751;
 - dominikalna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. C, 1751;
 - dominikalna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. D, 1751;
 - izvleček iz rustikalne napovedi dvorca Moravče, lit. E, 1751;
 - prepis dominikalne napovedi Gallovega imenja, lit. D, 1751;
 - obračunska tabela dominikalnih prihodkov Gallovega imenja okoli 1755 (2 zvezka);
 - obračunska tabela graščine Tuštanj, okoli 1755.

¹⁰⁰ Ohranjene so samo platnice.

¹⁰¹ Spodnja ali Zgornja Dobrava pri Moravčah.

- razdelitev prisilnega posojila – graščina Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1831 (2 knjigi);
- razdelitev prisilnega posojila in vojne kontribucije 1806–1809 (Tuštanj);
- razdelitev prisilnega posojila in vojne kontribucije 1806–1809;
- razdelitev prisilnega posojila in vojne kontribucije – izvleček iz urbarja graščine Tuštanj in inkorporiranih imenj 1805–1810 (povračilo 1829);
- register državnega odkupa sena 1805 (Moravsko).

- zemljiška knjiga graščin Tuštanj in Belnek ter Gallovega imenja konec 18. stoletja;¹⁰²
- knjig kupnih, poročnih in prevzemnih pisem graščin Tuštanj in Belnek, Gallovega imenja in dvorca Moravče 1785–1788;

- knjiga intabuliranih postavk graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji in dvorcem Moravče 1800–1824;
- register kupnih pisem, lavdemijev in izdanih listin graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1841;
- zemljiška knjiga dvorca Moravče okoli 1792 – začetek 19. stoletja;
- zemljiška knjiga graščine Tuštanj pred 1819;
- zemljiška knjiga Gallovega imenja pred 1819;
- ekshibitni protokoli zemljiškoknjižnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj ter dvorca Moravče: 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1841, 1842 (2 zvezka), 1843 (2 zvezka), 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850;
- opravljeni zapisniki (*Gestions-protokol*) zemljiškoknjižnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj ter dvorca Moravče: 1839, 1839–1840, 1840, 1840–1841.

[illegible]

*Začetek najstarejšega tuštanskega urbarialnega registra – desetinskega registra od prirastka živine za obdobje 1767–1770.*¹⁰³

¹⁰² V knjigi so tudi gospodarske beležke tuštanijske graščine iz obdobja 1855–1867.

¹⁰³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri.

C) Prvo leto delovanja modernih občin v Moravski dolini (1850–1851)

Med presenečenja tuštanskega arhiva spadajo dokumenti o prvih občinskih volitvah v občini Sv. Andreja leta 1850 ter fragmenti občinskega arhiva iz začetnih let poslovanja občine. Na celotnem slovenskem ozemlju je oblikovanje modernih občin z voljenim predstavništvom omogočil prvi avstrijski občinski zakon, izdan s cesarskim patentom 17. marca 1849. Po njegovih določilih, ki so volilno pravico dajala rednim plačnikom neposrednih davkov in izobražencem, so v naših deželah povsod izvedli volitve še pred obnovo absolutizma konec leta 1851.¹⁰⁴ Pri Sv. Andreju so prve občinske volitve razpisali sredi julija 1850, izvedbo pa prepustili dotedanjemu imenovanemu občinskemu rihtarju. V navzočnosti okrajnega glavarja kot volilnega komisarja so jih v krajevni mežnariji izpeljali 3. septembra 1850 popoldne. V glavnih potezah podajata njihov potek spodnja dokumenta, v izvirniku pisana nemško. Tudi od podpisov je slovenski en sam, a še ta le napol: priimek, ne pa tudi osebno ime novoizvoljenega občinskega predstojnika Janeza Lavrača (*Johann Lavrač*), ki je po izvolitvi pod svoj podpis pristavil še besedo *Župan*. Takšno poimenovanje tedaj še ni bilo samo po sebi umevno. Pri prvih volitvah so namreč občinam prepustili odločitev, kako bodo (slovensko) imenovali svojega predstojnika. Pri Sv. Andreju so se odločili za kombinacijo starega naziva rihtar z novim župan: *Richter (Šupan)*.

Ohranjeno gradivo o prvih občinskih volitvah predstavlja v slovenskem prostoru redkost. Na Tuštanj je prišlo skoraj gotovo leta 1866 ob združitvi več manjših občin v občino Moravče in izvolitvi Luke Pirnata za njenega prvega župana.¹⁰⁵

*Zapisnika o prvih občinskih volitvah v občini Sv. Andrej 3. septembra 1850 (prevod iz nemščine)*¹⁰⁶

Zapisnik, ki je bil narejen ob volitvah občinskega odbora (*Gemeindeausschuss*) krajevnne občine Sv. Andreja (*Ortsgemeinde St. Andrae*) 3. septembra 1850.

Potem ko je bil po razglasu z dne 17. julija 1850 (priloga A) na vpogled javno razgrnjen seznam volilcev in ko po 17. julija 1850 odprtem in 30. julija 1850 sklenjenem zapisniku (priloga B) ni bila predložena nobena pritožba, so bile z razglasom (priloga C) za 3. september 1850 razpisane volitve.

V tej krajevni občini volilni upravičenci niso razdeljeni po volilnih telesih. Število odbornikov, ki

jih je potrebno izvoliti, znaša osem, skupaj s štirimi namestniki pa dvanajst.

Volitve so se začele 3. septembra 1850 ob pol tretji uri popoldne v mežnariji pri Sv. Andreju in se prav tam končale istega dne ob ____ uri zvečer.

Od volilcev na seznamu (priloga D), je po priloženem glasovalnem seznamu (priloga E), volilnih upravičencev _____. Na volitve niso prišli tisti, ki so na tem seznamu pod rubriko opombe navedeni, da se niso pojavili.

Po izidu volitev so bili po ujemajočih se glasovalnem seznamu in protiseznamu izvoljeni za odbornike:

Janez Capuder, zemljiški posestnik v Kraščah s 23 glasovi

Jakob Cerar Matinc, zemljiški posestnik na Dvorju z 21 glasovi

Jernej Orehek, zemljiški posestnik v Kraščah z 19 glasovi

Matevž Mahkota, zemljiški posestnik na Selu s 17 glasovi

Janez Lavrač, zemljiški posestnik v Kraščah s 15 glasovi

Janez Pele, zemljiški posestnik v Kraščah s 14 glasovi

Janez Orehek, zemljiški posestnik v Kraščah s 13 glasovi

Ignac Gril, zemljiški posestnik v Kraščah z 12 glasovi

Jurij Cerar, izvoljen prav tako z 12 glasovi, je izpadel po žrebu.

Za namestnike:

Jožef Uhtinc, zemljiški posestnik pri Sv. Andreju s 15 glasovi

Janez Bergant, zemljiški posestnik v Imenjah z 12 glasovi

Jožef Gorjup, zemljiški posestnik pri Sv. Andreju z 12 glasovi

Anton Gorjup, zemljiški posestnik v Kraščah z 11 glasovi

Janez Pele je odpadel, ker je že odbornik.

Ti so bili potem kot takšni javno razglašeni in takoj so sledile volitve občinskega predstojnika.

Sv. Andrej, 3. septembra 1850

[sledijo podpisi članov volilne komisije]

Zapisnik, ki je bil narejen ob volitvah predstojnika občine (*Gemeindevorstand*) Sv. Andreja 3. septembra 1850.

Po izidu danes izpeljanih volitev so bili za občinske odbornike izvoljeni:

Janez Capuder, Jakob Cerar, Jernej Orehek, Matevž Mahkota, Janez Lavrač, Janez Pele, Janez Orehek, Ignac Gril.

¹⁰⁴ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 115–120.

¹⁰⁵ O združitvi občin prim. tudi Stražar, *Moravska dolina*, str. 454.

¹⁰⁶ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

Po želji občine naj se predstojnik občine imenuje Richter (Šupan).

Po izidu izpeljanih volitev je bil po seznamu glasov in protiseznamu izvoljen za občinskega rih-tarja (*Gemeinderichter*) Janez Lavrač, zemljiški po-sestnik v Krašcah. Kot takšen je bil pozdravljen in javno razglašen. Nato so pristopili k volitvam ob-činskih svetnikov (*Gemeinderäthe*).

Po izidu volitev je bil po seznamu glasov in protiseznamu že pri prvi volitvi z absolutno večino glasov izvoljen za občinskega svetnika Jernej Orehek in pri drugi volitvi Janez Pele, oba zemljiška posestnika v Krašcah. Takoj zatem sta bila kot takš-na javno razglašena.

Zapisrega predstojnika občine je določena za jutri zjutraj v župnijski cerkvi v Moravčah.

Sv. Andrej, 3. septembra 1850

Pavic, okrajni glavar kot volilni komisar
Janez Lavrač *Župan*
x Jernej Orehek
x Janez Pele po meni Janezu Lavraču¹⁰⁸
Ignac Gril
Jakob Cerar
Matevž Mahkota
Janez Orehek
po meni Janezu Cerarju¹⁰⁹

The image shows two pages of a handwritten civil list (domovinskih listov) from the village of Sv. Andrej, dated 1850-1854. The list is written in Slovenian and contains columns for names, birth dates, and other details. The handwriting is in a cursive script typical of the 19th century. The list is organized into two columns, with the left column containing names and birth dates, and the right column containing other details. The list is numbered 1 through 35 on the left page and continues on the right page. The names are written in a cursive script, and the birth dates are given in day, month, and year format. The list is a historical document that provides information about the residents of the village of Sv. Andrej during this period.

Dve strani slovenskega zapisnika domovinskih listov občine Sv. Andreja 1850–1854.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Podpisnik treh odbornikov, navedenih nad njegovim imenom.

¹⁰⁸ Podpisnik dveh nepisanih odbornikov, ki sta se podpisala s križcem.

¹⁰⁹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

Iz prvega leta delovanja občin se je poleg volilne dokumentacije občine Sv. Andreja ohranil zapisnik domovinskih listov iste občine. Začenja se zadnje dni leta 1850 in zaključuje novembra 1854. Register, od katerega je vzorčno objavljen začetek, je zanimiv že zato, ker gre za najstarejši uradni dokument tuštanjskega arhiva, pisan v slovenskem jeziku. Poleg tega je knjiga dragoceno pričevanje o migra-

cijskih tokovih iz svetoandrejske občine ter zvest odraz tedanje komaj porajajoče se uradniške slovenščine; ta pri notranjem poslovanju občin še veliko pozneje ni bila nekaj samo po sebi umevnega. Ne nazadnje pritegne pozornost slovensko poimenovanje *županija*. Izraz je kot ustreznica za nemško *Gemeinde* živel poleg *občine* v prvih letih delovanja modernih občin.

*Začetek slovenskega zapisnika domovinskih listov občine Sv. Andreja 1850–1854.*¹¹⁰

Številka	1	2	1	2	3
Ime in priimek	<i>Peter Franc Gregori</i>	<i>Miha Prosenč</i>	<i>Polona Tkavc</i>	<i>Blaž Gorjup</i>	<i>Anton Birk</i>
Delo skterim se peča	<i>Hlapec</i>	<i>Hlapec</i>	<i>Dekla</i>	<i>Hlapec</i>	<i>Hlapec</i>
Star	22	40	22	26	31
Oženjen al neoženjen	<i>neoženjen</i>	<i>neoženjen</i>	<i>neomožena</i>	<i>neoženjen</i>	<i>neoženjen</i>
Kraj v katerim prebiva	<i>v Dobrle vas na Koroškem</i>	<i>v Dobrle vas na Koroškem</i>	<i>V Ljubljani</i>	<i>V Ljubljano</i>	<i>V Ljubljani</i>
Postave	<i>Velike</i>	<i>Sredne</i>	<i>sredne</i>	<i>Velike</i>	<i>sredne</i>
Ima lase	<i>rumene</i>	<i>rumene</i>	<i>Cerne</i>	<i>rumene</i>	<i>rumene</i>
Ima oči	<i>erjave</i>	<i>sive</i>	<i>rumene</i>	<i>sive</i>	<i>sive</i>
Posebno znamenje	<i>na levim očesu je slep</i>	<i>enmalo puklast</i>	----	----	----
Govori	<i>Slovensko</i>	<i>Slovensko in malo nemško</i>	<i>Slovensko</i>	<i>slovensko</i>	<i>slovensko</i>
Leto dan mesec	<i>1850 28 dan Grudna</i>	<i>28 dan Grudna</i>	<i>1851 27. Prosenca</i>	<i>7. Svečan</i>	<i>9. Svečana</i>
	<i>Drujga naredil 10 7ber 1852 št. 34</i>				

¹¹⁰ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče. – Register so vodili od 28. decembra 1850 do 17. novembra 1854. Število izdanih domovinskih listov se po posameznih letih giblje takole: 1850 – 2, 1851 – 28, 1852 – 41, 1853 – 40, 1854 – 24.

¹¹¹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj. – Prvo pričevanje o Lukovih vrtnarskih izkušnjah je spričevalo, ki ga je dobil 5. maja 1846 na gradu Krumperk, kjer se je tri leta učil "umetniškega vrtnarstva" (*Kunstgärtnerer*). Istega dne mu je okrajni komisariat na krumperskem gradu izdal potni list za odhod v službo na Tuštanju.

¹¹² Ko je bil Pirnat že 16 mesecev pri vojaki in je prišel domov na dopust, je Maksimilijana Scaria 7. novembra 1849 podpisala na Krtini jamstveno pismo, s katerim se je obvezala pokriti vse stroške listinjenja in prepisa za polovično kmetijo v Brezju pri Dobu; to posest naj bi Pirnatov stric Jurij Zarnik začasno izročil nečaku samo zato, da bi Luko oprostili nadaljnje vojaške službe in bi se mogel poročiti z Maksimilijano, potem pa naj bi Luka stricu darovano posest vrnil (GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj). – Sodeč po Lukovem pismu Maksimilijani z dne 16. septembra 1852 ji je obljubil "zvestobo do smrti" istega dne pred nekaj leti (prav tam, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca). Malo je verjetno, da bi se to zgodilo že leta 1846, le dobre štiri mesece po njegovem prihodu na Tuštanj, veliko bolj verjetno pa leto pozneje. Na dan 16. septembra v letih 1848 in 1849 je bil Luka sicer pri vojaki, a bi se lahko z Maksimilijano sestal med dopustom ali v kraju, kjer je služil vojaško obveznost.

¹¹³ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

¹¹⁴ Vojaško službo je nastopil 5. julija 1848, sredi revolucionarnega vrenja, služil nazadnje v Lipnici na Štajerskem in bil

Č) Iz zasebnega, poslovnega in javnega življenja graščaka Luke Pirnata (1825–1898) in njegove prve žene Maksimilijane Scaria (1810–1873)

21-letnega kmečkega sina Luke Pirnata je življenjska pot prvič zanesla na Tuštanj leta 1846, ko se je tu zaposlil kot grajski vrtnar.¹¹¹ Najpozneje leta 1849, ko je bil pri vojaki, bolj verjetno pa leto ali dve prej, je grajski hčerki Maksimilijani Scaria obljubil zakon.¹¹² V vojaški službi, iz katere ga je bodoča nevesta "odkupila" – kot pravi družinsko izročilo¹¹³ –, je preživel dobri dve leti,¹¹⁴ nato pa je do poroke leta 1854 kot vrtnar živel in delal v Ljubljani.¹¹⁵ O "romanci s srečnim koncem" med grajsko gospodično – dedinjo in njenim vrtnarjem priča njuna korespondenca.

predčasno odpuščen 31. avgusta 1850, ker je medtem postal lastnik prej omenjene striceve kmetije v Brezju pri Dobu. – GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj: odpustnica 25. in 31. 8. 1850.

¹¹⁵ Lukovo ljubljansko obdobje je v tuštanjskem arhivu dobro dokumentirano s pismi Maksimilijani (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca) in nekaj poslovnimi zapisi, kot zanimivost pa kaže omeniti zvezčič njegovih nemških lepopisnih vaj z datumi 24. 1., 8. 2. in 24. 10. 1853 (prav tam, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj).

Anmerkung. In Folge hiesiger Dekrete vom 7. Mai 1849, 20. Juli 1850, ist jede, an welcher immer für einer dieser Urkunde unterzeichnete Veräufung ohne Unterschrift der vorgesetzten Behörde des Verordnungs.

Königreich Ilirien. Kreis Laibach.

REISE-PASS.

Für *Luka Pirnat*
 Charakter *Kurt*
 geboren im Jahre *1825* zu *Darabur* *St. 27.*

<i>Lebens</i> Standes, <i>mit</i> Statur, <i>Leibes</i> Gesichtes, <i>Haare</i> Haaren, <i>Augen</i> Augen, <i>Nase</i> Nase, <i>Kinn</i> Kinn,	Mit — <i>selben</i> reiset
---	----------------------------

Eigenhändige Unterschrift: *Luka Pirnat*

Zur Reise nach *Laibach* in *den Dienst*

wo der Pass bei der Polizeibehörde zu depositiren, dieser aber bei Behebung des Passes der weitere Ort anzugeben ist, nach dem sich begeben werden will.

Dieser Pass ist gültig auf *Luka Pirnat*

Es werden demnach alle Civil- und Militärbehörden dienstdienstfreundlichst ersucht, Vorzeiger dieß aller Orten frei und ungehindert passiren, auch demselben nöthigenfalls allen Vorschub angedeihen zu lassen, wobei man sich zu aller Gegenwillfährde erbietet.

k. k. Bezirks-Commissariat Egg und Kreutberg am
Laibach *1849*

Začetek poti od kmečkega sina do graščaka: Potni list z veljavnostjo enega leta, ki ga je okrajni komisariat Brdo in Krumperk 5. maja 1846 izdal Luku Pirnatu s Krtine št. 27 za potovanje v službo na grad Tuštanj. Bodoči graščak Luka, po poklicu blapec in po stanu samski, je opisan kot 21-letnik srednje postave s podolgovatim obrazom, črnimi lasmi, rjavimi očmi, zakrivljenim nosom in ostro brado.¹¹⁶

¹¹⁶ Lukovo ljubljansko obdobje je v tuštanjskem arhivu dobro dokumentirano s pismi Maksimilijani (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca) in nekaj poslovnimi zapisi, kot zanimivost pa kaže omeniti zvezčič njegovih nemških lepopisnih vaj z

datumi 24. 1., 8. 2. in 24. 10. 1853 (prav tam, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj).

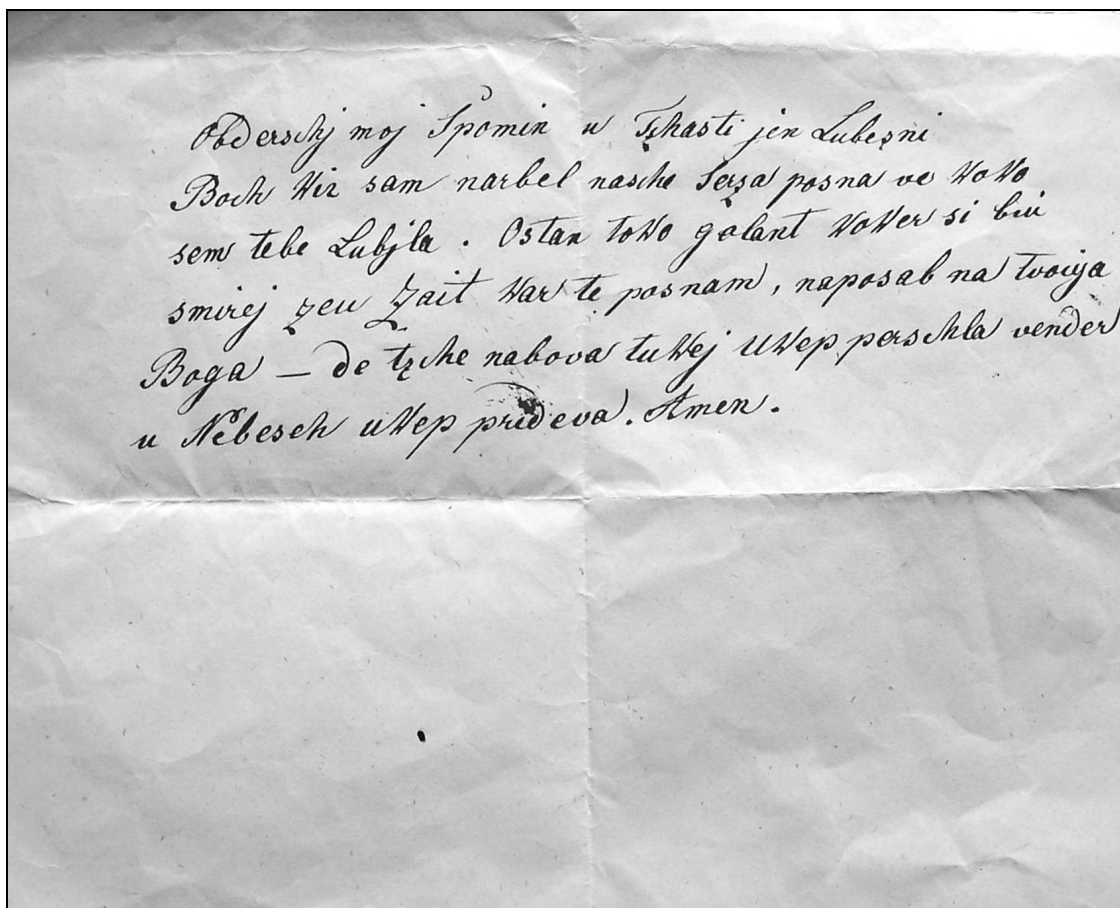
Pismo Luke Pirnata Maksimilijani Scaria iz Ljubljane, 16. septembra 1852¹¹⁷

Laibach Am 16 September 852

Moja Luba preluba Periatelza jeft si spo melem de na donashen dan fim jeft teb na perve podav fvojo svefto Roko in Oblubu te Lubit in sveft Oflat do smart is vefelan si jeft spomlim na ta Pretezhen zhaſ u katermo fim imo veliki vefelih uri Tud je bla marsketera teshava v tem zait pa vonder is pravo Lubosenio uſe lohku preneſeno sdej ja menil tiſt zait katerva ſva midva od Lozhila sdej nej pa Bog ſtori kar ſe nemo prov sdi inpa kar medva shelva jeft miſlim de ti tokov koker jeft dab sklenila naji Roke pred Boshjem Altariam u prizho shiviga Boga in tud u prizho Ludi deb ponovila tiſto oblubo katero ſva napervo na Ta dan ſturva Eden drugmo u vefel takov toud u britkoſt v frezh in u nafrezh ſa pomozh ſtanovitna Oſtala preſhiu fim ta narbel vefel in frezhen zait ta zeliga Mojiga shiulena keſ ſo perhle tud

Grenke ure zheſ nai pa prava Refnizhna Lubesen uſe preneſe

Perbelshuje ſe tiſt dan kater imam ta vefel upaine de ſe bova vidla zhe bo Boshja vola O Bog dej deb Ref blo jeft miſlim de bota ſhe Perhla na ſmen konzha kupet ſam zhe ſta le dnarie dobila pa jeft miſlim de ſta jeh fakaj ker ja blagov ſe tud ſhe dnar dobi deb ſheenga konzha kupila ker ga nuzate in ker vem de te tokov vefeli deb ſpet an par koinizhu imela in pa an fleten kolefel de Boſh Mogla vonder kam jet jeft Miſlim de ta ſmen ſe bo lohka kupu Luba Moja Periatelza al me bo doſegu ta uſele de ti bom jeft ſam ta piſmze teb dav jeft Miſlim to de Bog vej zhe bom jeft takov srezhen al ne kakou ja ſhe kej ſavol Virzhofť tov ſe bova ſhe pogouarila zhe kej v kep prideva zhe pa ne tok pa upaine imam de bom pa Piſmze dobiu Lahko Nozh Luba Moja Periatelza Bod poſdravelna in Bogu perporozhena in napoſab na tiſt ferze kater te narbel Lubi na ſuet tov Bog vej de ja Ref beja uſe perpravlen ſate ſturit de le toja Lubesen naſgubi

Nedatirano pisanje Maksimilijane Scaria Luku Pirnatu iz let pred njuno poroko (pred 13. februarjem 1854).¹¹⁸

¹¹⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca.

¹¹⁸ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria.

Tagebuch.		Einnahme		Ausgabe	
		fl.	kr.	fl.	kr.
Perschina u Dnaryeh		864			
Lebarstki Dauh		160			
Interes od 6000 goldinarjev		400			
je ukrep.					
		824			
Dobim pa od Kieu Klanta		200			
od Trauntha Datzha		100			
od Beyniza sa sestri		200			
sa predano uscheniz o letas		111			
sa vous	50	150			
sa ferschou		18			
sa Masel		20			
sa Hrampir		10			
sa Seleta		28			
sa Pascho		10			
sa Desch		7			
		769			
sd ej pri ni sa, vin, sa mero,					
sa sou, sa Coffe, sa puter, sa besch jen volle, sa schajfo					
sa ta najete, sa, Kovaticha, sa Vajnarja, sa kchule,					

sa quant, sche nehir enga goldinarja. Ne se do pa
to uvel — Doch ve.

Popis prihodkov in izdatkov tuštanjkega gospodarstva v slovenščini – rokopis Maksimilijane Scaria por. Pirnat, nastal jeseni 1866 ali kmalu zatem.¹¹⁹

¹¹⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci. – Opora za datacijo je omemba 200 goldinarjev, ki jih je Maksimilijana pričakovala od svaka Antona Ogrinca po pokojni sestri Pavlini: "od Ogrinza sa sestri"; Pavlina Ogrinc je umrla 7. septembra 1866 v Ložu (NŠAL, NŠAL 29, Prepisi matičnih knjig, Stari trg pri Ložu, M 1835–1880).

Dopisnica, ki jo je M. Wurzbach poslal iz Ljubljane Luku Pirnatu 18. oktobra 1869, moravska pošta pa žigosala dan pozneje,¹²⁰ je bržčas celo druga najstarejša ohranjena dopisnica z žigom katere od pošt na slovenskem ozemlju. Dopisnice je avstrijska pošta kot prva na svetu začela prodajati 1. oktobra 1869, pičlih 17 dni pred odposlanjem ohranjene tuštanske. Iz tega leta se je do danes ohranilo le majhno število dopisnic.¹²¹

H 25 Brejni list.

Deželni plemeni žebec *Rollin* od matere
je v štaciji *Trzin* leta 1872 ~~brejil~~ brejil.

Dan prvega skoka	Lastnika kobile		Kobile		Dnevi druzih skokov
	ime	stanovališče	barva in znamenja	starost	
<i>6. Aprila</i>	<i>goopod</i> <i>Lukas</i> <i>Pirnat</i>	<i>Trzin</i>	<i>črnil</i> <i>Sinel</i>	<i>7</i>	<i>21. Maja</i> <i>14. Junija</i>

Dr. J. Karoly
Voditelj štacije.

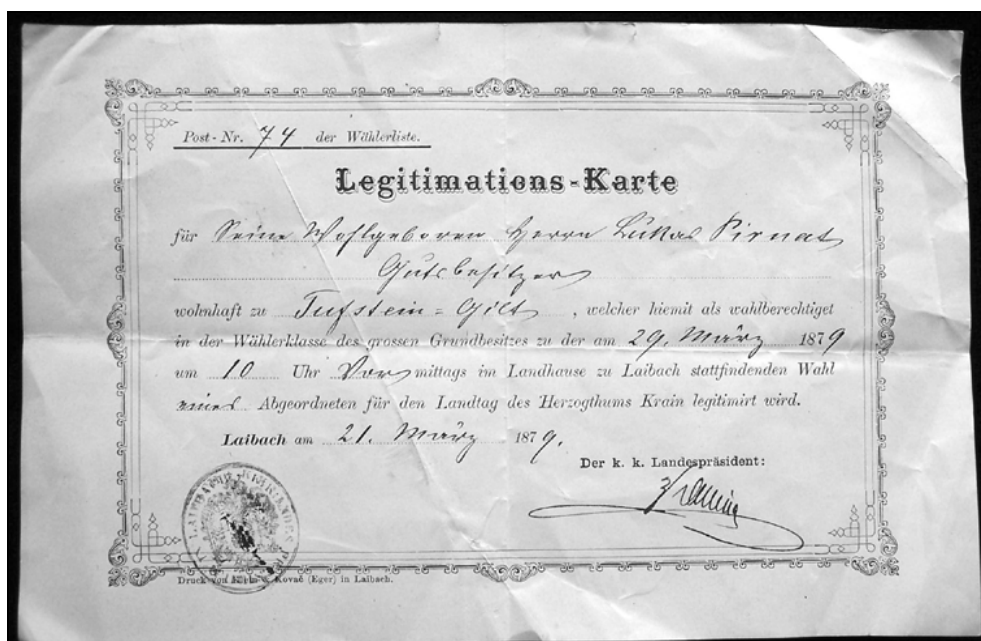
Tiskano v p. Knisumyjski in P. Knisumyjski tiskarni v Ljubljani.

Enojezični – slovenski "brejni list", izdan Luku Pirnatu leta 1872 v Trzinu.¹²²

¹²⁰ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

¹²¹ Deržaj, Poštne celine, str. 365.

¹²² GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj,

Volilna legitimacija Luke Pirnata za volitve v veleposestniško kurijo kranjskega deželnega zbora, izdana v Ljubljani 21. marca 1879.¹²³

Po Maksimilijanini smrti leta 1873 je Luka Pirnat, tedaj župan moravske občine, podedoval tuštanjski grad s posestjo in se uvrstil med kranjske veleposestnike, kar mu je v očeh okolice še dvignilo veljavo.

Predvolilno pismo pisatelja Janka Kersnika Luku Pirnatu 11. junija 1889¹²⁴

Brdski notar in graščak Janko Kersnik, ki je v kmečki kuriji kranjskega deželnega zbora kot deželni poslanec dotlej en mandat že zastopal sodna okraja Kamnik in Brdo, se je pred ponovnimi volitvami spomnil dokaj tesne zmage leta 1883 (42 glasov volilnih mož proti 36 za protikandidata Franca Križnarja), še posebej ko je izvedel za naklonjenost volilcev svojemu protikandidatu, kamniškemu trgovcu Ivanu Murniku. Za agitacijo med volivci pred volitvami volilnih mož je zato (poleg drugih znancev) spoštljivo prosil generacijo starejšega graščaka-soseda Luko Pirnata, kar se mu je očitno obrestovalo. Na volitvah 4. julija 1889 je namreč Kersnik kot predstavnik liberalnega tabora prejel 62 glasov volilnih mož, njegov katoliški protikandidat Murnik pa samo 17.¹²⁵

Janko Kersnik
c. kr. notar na Brdu

Častiti gospod Pirnat!

Jutri zjutraj ob osmih bo volitev štirih volilnih mož v Moravčih. Danes sem zvedel, da hočejo kamniški gospodje namesto mene voliti kamniškega kupca Ivana Murnika za poslanca. Tudi Vaši moravški gospodje so za to. Prosim Vas, zberite več Vrhpoljskih volilcev in pojte jutri v Moravče, in volite tam štiri zanesljive može; na noben način pa ne volite duhovnih gospodov. Vi lahko to storite in jaz bom Vam in Vrhpoljcem, vedno hvaležen. Saj tudi lahko kaj za Vas storim, gotovo pa več, kakor kamniški gospod Murnik. Zanašam se na Vas in na Vašo moško besedo.

Skofic je danes tudi že govoril z Vašim županom in drugimi Moravčani.

Le pogumni bodite in ne strašite se nikogar, potem je zmaga gotovo naša.

V črnem grabnu so tudi duhovni na moji strani in se niso pustili voliti. Ravno tako pri nas in po vsi bistriški dolini.

Torej še enkrat prosim – zberite se jutri in volite štiri pogumne može, ki se dekana ne boje. Jaz bom zmeraj na Vaši strani.

Pozdravlja Vas

Vaš
Janko Kersnik

Na Brdu, 11/6 1889

¹²³ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

¹²⁴ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

¹²⁵ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 352.

D) Občina Moravče v času županovanja Luke Pirnata (1866–1879)

Priženjeni graščak Luka Pirnat je postal prvi župan združene občine Moravče, ko je na volitvah 25. oktobra 1866 s sedmimi glasovi volilnih mož proti petim premagal prejšnjega župana Janeza Cerarja. V času njegovega skoraj trinajstletnega županovanja je bila do srede leta 1879 na gradu Tuš-

tanj tudi občinska pisarna (*Amtskanzlei zu Tufstein*),¹²⁶ najverjetneje v nekdanji graščinski pisarni v severnem traktu gradu ("ta dolg cimer"). Za ponazoritev poslovanja občinske uprave so objavljeni trije dokumenti: v prevodu iz nemščine prvi zaključni račun moravske občine za leto 1866–67 ter v slovenskem izvirniku oznanilo župana Pirnata (1873) in pismo nezadovoljnega učitelja Jerneja Vrančiča, naslovljeno na župana (1875).

Zaključni račun občine Moravče za enoletno obdobje 1866–67, prvo leto po združitvi manjših občin in prvič sprejet na Tuštanju (prevod iz nemščine)¹²⁷

Zaključni račun izdatkov občine Moravče od 1. novembra 1866 do konca decembra 1867.

Prejemki

1. Davčna doklada, pobrana z odobritvijo občinskih svetnikov	60 gld, 65 kr
2. Zakup lova za leto 1866	16 gld
3. Zakup lova za leto 1867	39 gld
4. Pristojbine za poročna dovoljenja	6 gld, 50 kr
Skupaj	121 gld, 50 kr

Izdatki

1. Za pisarniške potrebščine, tiskovine in knjige občinskih zakonov	15 gld
2. Uradni žig s poštnimi stroški	5 gld, 35 kr
3. Plačano za pristojbine ob volitvah	28 gld, 74 kr
4. Plačan prispevek šoli v drvah za leto 1866	16 gld, 17 kr
5. Plačan prispevek šoli v drvah za leto 1867/68	16 gld, 17 kr
6. Plačana pristojbina za lov	1 gld, 53 kr
7. Za postavitev mostu pri Tomažetovem mlinu skupaj z lesom	7 gld
8. Devet voženj v Kamnik h komisijskim obravnavam po 4 gld	36 gld
9. Trideset poti na Brdo na uradne dneve	45 gld
10. Plačila slom za dostave plačana	---
11. Za nastanitev gospodov geometrov in njihovega strežnega osebja hrana, ogrevanje in drugo za pet mesecev in pol	120 gld
12. Dvoje obravnav pri volitvah deželnozbornih poslancev, izdelava volilnih seznamov itd.	5 gld

Skupaj 295 gld 96 kr

Od vseh občinskih svetnikov in odbornikov v celoti odobreno in sklenjeno za dokončno.

Za pokritje računskega primanjkljaja je za vsak goldinar davka določeno pobiranje 4 krajcarjev s strani občinskega urada.

Tuštanj, 8. januarja 1868.

Jožef Cerar l. r.

Marzin Oblak l. r.

Franc Lavrač l. r.

Jernej Gaberšek l. r.

x Valentin Raniker

x Janez Bergant

x Tomaž Roglič

x Pavel Klopčič

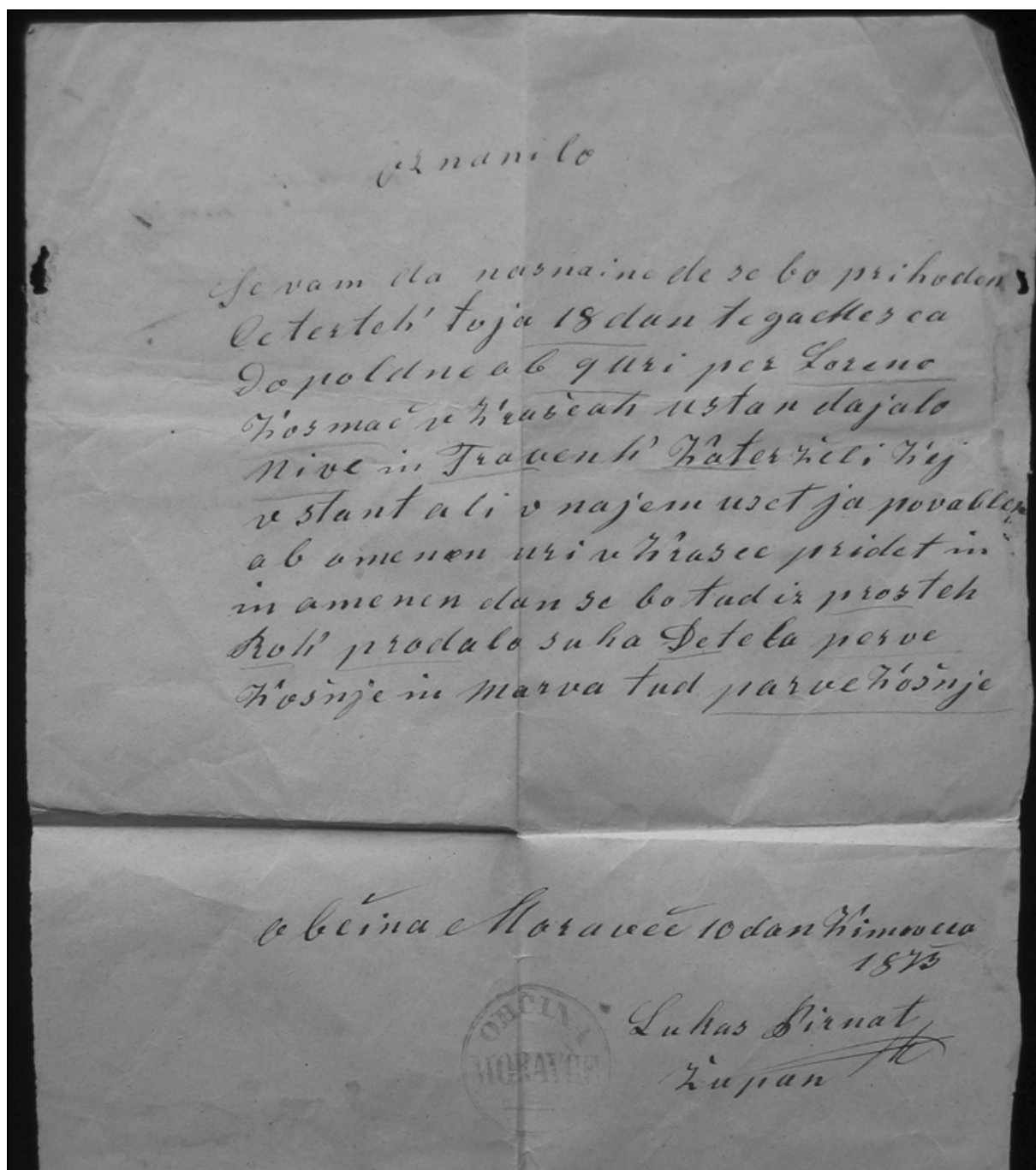
x Jožef Kunaver

x Anton Košanc

Podpisani po meni Ignacu Škarji (Scaria)

¹²⁶ Npr. zapisnik občinske seje 28. januarja 1869 (GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče).

¹²⁷ O združitvi manjših občin v občino Moravče prim. Stražar, *Moravska dolina*, str. 454.

Slovenski dokument – oznanilo župana Luke Pirnata o oddaji zemljišč v najem, izdano in pečateno z občinskim žigom 10. septembra 1873¹²⁸

¹²⁸ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

*Slovensko pismo učitelja Jerneja Vrančiča z dne 19. oktobra 1875 v zvezi s požarno varnostjo moravškega šolskega poslopja*¹²⁹

Na zaglavju: Blagorodni gospod Lukas Pirnat grajščak in Župan v Tustanju

Blagorodni gospod župan!

Vašega silno ojstrega ukaza od 15. dne t. m. in une tožbe do okrajnega c. kr. šolskega sveta v Kamniku, da se je šola tukaj 4. oktobra začela i. t. d. bil bi se jaz gotovo vstrašil, in se tresel pred Vašo ojstrostjo, ako mi ne bi bilo znano, da v teh vaših ukazih in tožbah le edino Vaš sila sovražni in maščevalni duh v njih veje. – To se v kratkem pravi: Vi, blagorodni gospod se hočete stem nad menoj maščevati, kar je po nemško "Rache ausüben".

Ako bi Vam bilo kaj mar za "feuergefährliche" bi ne terpeli v Pavlinovi štali v Moravcu enga Milajzna, kateri v tej štali že eno leto kuri in kuha, kjer je vse polno okoli slame in drugih gorljivih tvarin; – bi ne terpeli v kajži na Terznu, kjer je vdova Škedel, ki ni ne dimnika, ne velbane kuhnje, ki so precej verh isteje dilje in slama, – in v drugih kajžah, kakor pri Vahterju, Ogrinu, pri Hrenčku, v Baljevi kajži v Moravčah in v 100 drugih kajžah v Vaši občini, ki so sila "feuergefährlich" in bi po postavi mogle imeti dimnike in velbe verh istega; dalje, bi ne pustili šnopsa kuhati v takih krajih, kjer je po Vaši nemški šprahi "feuergefährlich". Morabiti molčite in prezirate pri teh ljudeh vse, kar je "feuergefährlich" samo zato, da Vas hvalijo, da ste blaga duša!

Da se na "feuergefährlich" zavolj en par snopov slame s svojimi ojstrimi in skerbni očmi le na mene ozirate, drugo pa vse prezirate, – je gotov dokaz, in je očitno maščevanje do mene; le roko položite na persi, in se vprašajte, ali je to resnica, ali ne, kar Vam tukaj pravim? – Stem, kar sim do zdaj govoril, nikakor nečem trditi, da na šolskem poslopju je svobodno slama shranjena – tega ne sme biti, – to sam vem: Jaz sim bil prisiljen ene dva para snopov slame – (saj jih je včeraj Požar sam vidil) – le za malo časa pod šolsko streho djati, ki na štali tudi ni streha za nič, komaj sim seno v en kot stlačil, kjer zkož ne teče; bom pa to slamo nekaj v postelje djal, nekaj pa porezati v rezance pustil, kar se bo gotovo v kratkem zgodilo. Vam, blagorodni gospod! svetujem in prosim, Vaše ojstre ukaze in tožbe ne tako naglo enga za drugim, (kajti začeli so letati, kakor listje iz drevja --) na mene metati in kopičiti – le počite se mala! – ako bojo pretežki – jih bom okusil ostresi – kajti – naglost in sila še nikoli ni prida rodila. – –

Saj! čast bodi Bogu in slava našemu svetlemu Cesarju! da tukaj na Kranjskem še vendar nismo in tudi nikol ne bomo kakor "raja" v Ercegovini in Bozni pod turškimi tirani paši! –

V Moravčah dne 19. oktobra 1875.

Vaš pokorni sluga Jernej Vrančič

E) Zapuščina profesorja Maksa Pirnata¹³⁰

V zapuščini Maksa Pirnata (1875–1933), ki je zdaj urejena po snovnih skupinah, vendar ostaja njena vsebina v znatni meri še nepregledana, bi gotovo našli precej zanimivejših dokumentov in zapisov od predstavljanih, še zlasti med izvirnim gradivom, ki ga je tuštanski rojak zbral v krajih svojega profsorskega službovanja. Izbor treh objavljenih prepisov dokumentov se je omejil na njegovo korespondenco, publicistično in raziskovalno dejavnost. Prva priloga je pismo študenta staršem z dne 31. maja 1897, drugo nagovor, ki ga je 23-letni Makso napisal za Ano Šušteršič, da ga je prebrala na neki slovenski prireditvi na Dunaju 6. februarja 1898, tretja pa odlomek iz nedatiranega zvezčiča z naslovom "Nekaj narečnega blaga iz moravske doline" najverjetneje iz istega obdobja, nekje na prelomu 19. v 20. stoletje, ko je Makso na rodnem gradu preživel študentske ali že profsorske počitnice.

Pismo študenta Maksa Pirnata z Dunaja staršem 31. maja 1897

Dunaj, 31/V 97

Dragi stariši!

Zadnjič, ko sem odrinil na Dunaj, ste mi dali dvajset goldinarjev. Mnogo mi je vzela vožnja, mnogo tudi stanovanje, tako da mi je za hrano in druge potrebe ostalo komaj par forintov. Že pred štirinajstimi dnevi sem bil precej v zadregi in stiski, a potrpel sem in skoparil s tistimi krajcarji, kolikor sem pač mogel. Rekel sem Vam sicer, da mi boste morali še za mesec maj nekaj poslati, a ker vem, da Vam je trdo za denar, Vas nisem nadlegoval do danes in sem ril naprej, kakor sem pač mogel.

Prosim Vas torej sedaj, da mi pošljete takoj, ko dobite to pismo, denar in sicer dvajset goldinarjev (20 fl). Ako pomislite, da moram dati samo za stanovanje in za luč deset goldinarjev, da moram poplačati dolg, ki mi je pri najboljši volji narasel na pet goldinarjev, tedaj vidite, da mi bo ostalo samo pet goldinarjev, s katerimi se bom ril naprej, kakor bom vedel in znal. Iz tega Vam je pač jasno, da

¹²⁹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

¹³⁰ Vse priloge tega podpoglavja so iz: GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zapuščina Maksa Pirnata.

nikakor ne zahtevam preveč in da le zaradi tega ne prosim za več, ker se oziram na to, da Vam je hudo za denar. Sedaj je res za vas neprijetno, podpirati me, a Bog naj Vam da trdno zdravje in meni sreče, da dokončam kmalu svoje učenje in dobim službo. Potem se bo vse poravnalo in obljubim Vam, da tedaj Vam in vsem domačim po svojih močeh povrnem to, kar ste žrtvovali zame, kar ste si radi mene pritrkali. To je dolžnost vsacega poštenjaka in tak hočem biti.

Članske izkaznice visokošolca in nato profesorja Maksa Pirnata – Akademsko društvo "Slovenija" na Dunaju (1896), Akademsko tehnično društvo "Triglav" v Gradcu (1898) in Slovensko Planinsko Društvo, Idrijska podružnica (1914)¹³¹

Prosim vas torej še jedenkrat, da mi pošljete denar takoj, ko prejmete to pisanje, ker stanovanje moram plačati v petek (4. junija) in dolg moram tudi v najkrajšem času poravnati. Instrukcije nimam nobene, ker nimam časa in se mi tudi ni ponudila še kaka primerna, da bi bila pošteno plačana in da bi fant blizu stanoval.

Dela imam veliko. V šoli imam na teden 32 ur, potem moram pa doma predelavati, kar nam profesorji predavajo. – Na dan vnebohoda sem bil v menežariji v Šenbrunu (oče že vejo, kje je), kjer so živali iz vsega sveta. Vreme imamo nekoliko lepše.

Prosim, da mi denar pošljete na šolo, ker ga preje dobim.

Pozdravljam Vas, sestre in brata vse domače in ostajam Vaš

udani
Makso

Pozdravljam tudi Brdarjevega očeta in Kocijevega Franceta, Jernika, Komarja in Erjavška

Makso

Govor ob neki slovenski prireditvi (verjetno društva "Slovenija") na Dunaju 6. februarja 1898

Šušteršič Ana¹³²

Dunaj¹³³ dne 6. svečana 1898.

Častita družba!

Ni ga za človeka večjega zaklada, kakor je domači jezik, tisti jezik, v katerem mu je mati govorila prve besede. Materin jezik človek ljubi, ga brani pred tujci in ne pusti, da bi mu ga kedo zaničeval. Tudi mi Slovenci se moramo vselej krepko potegniti za pravice mile slovensčine, posebno, ko vidimo, da imamo toliko nasprotnikov; ti bi nas najraje utopili, nam vzeli drago domačo besedo in nas potujčili. Glavni naši sovragi so Nemci, ki nas vže zatirajo dolga stoletja. Najhujšo krivico nam pa delajo s tem, da v najnovejšem času potujčujejo naše otroke, posebno na Koroškem. Ustanavljajo namreč na lastne stroške nemške šole in pritiskajo na slovenske starše in jim celo plačujejo, ako pošiljajo v te šole svoje otroke, kjer se ne sliši slovenska beseda. Takega počenjanja niso mogli Slovenci mirno gledati. Ustanovili so v Ljubljani družbo sv. Cirila in Metoda. Ta družba zida šole po koroškem za slovenske otroke, da jim ni treba hoditi v nemške šole, kjer se slovenskim otrokom trga iz srca domač jezik. Družba sv. Cirila in Metodija je navezana samo na dobra srca slovenskega naroda. Zato se pri vsaki priliki, pri vsaki slovesnosti spomnijo te družbe in po svojih močeh nabere zanje kaj denarja.

¹³¹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat: album fotografij, članskih izkaznic, vizitk, nabožnih podob in idr.

¹³² Pripisano pozneje, ko je Makso Pirnat urejal svoj arhiv.

¹³³ Gl. prejšnjo opombo.

Iz zveščiča Maksa Pirnata z naslovom "Nekaj narečnega blaga iz moravške doline" (okoli 1900)

Posebne besede.

Termil = naklep; termil narediti = naklep narediti

Šiht = povest, zgodba; (n. Geschichte)

Izvrsten = jako dober: to je pa izvrsten gospod.

Vlačiti = branati: pojdi vlačiti = branat.

Ravsniti = hitro se pobrati: jaz sem jo pa ravsnil iz hiše.

Purgar = mestjan: ljubljanski purgarji = mestjani.

Purgmaister = župan; tudi purgermeister.

Posmoditi se = lagati se: ta se je pa posmodil, da je kaj; tega pomena je tudi = našmirati koga = zlagati se.

Citrati = nesti: sem že pricital drva domov.

Fergerati = vprašati; jaz sem bil fergeran = sprašan. štrafati = kazniti.

rajtguzen = jezdne hlače: ti imaš pa prave rajtguzne, to je imaš široke hlače.

avša = neumnež, norec: ti avša ti.

avšast = neumen, nor.

šes = strel.

šavra = sitnež (zlasti velja to s pijancih).

šujst = nepreviden, hiter: tale je tako šujst.

čizem-a: žensko obuvalo.

štefan = posoda držeča dva litra: štiri štefane smo ga popili.

rukati = piti: tale se ga je pa do grla narukal.

Vajšnica = posteljska oprava, v katero pomakajo blago.

Žehtar = posoda v katero molzejo.

Koblj, Kablj in Kabljiček = majhna posoda za vodo zajemati.

Fana = zastava, bandera: jaz bom nosil fano pred sprevodom (n. die Fahne).

Fištah = bela oprava, ki jo na mizo pregrinjajo, kadar jedo.

Kozja molitvica = kletev.

Kastrun = oven.

Plankir = je pri hlevih prostor z desk narejen.

Planka = deska.

Dila = (sic!) deska

Tišlar = mizar: k nam bo pa tišlar prišel.

Cimperman = tesar, ki pohištvo stavi.

Cimper = pohištvo: to le je vse moj cimper.

Galge = vislice.

Bognar = Kolar.

Bajar = ribnik.

Šav! = imperativ: Ako hoče kdo psa na koga naščuvati pravi: Pudelj (ali kakor je psu ime) šav, šav. Ta le beseda je najbrže izvedena iz n. glagola schauen.

Morto = mrtev. To besedo rabijo zlasti lovci. Kadar kdo zajca ustrelj, zavpije tovarišem: morto, da jim ni potreba več paziti na zajca, ki so ga psi izvohali in ga gonijo.

Gmajna = gozd (v Žireh) pašnik.

Boršt = gozd, log, moj boršt je velik: n. der Forst.

Vleči = puhati, briti (v vetru): danes pa tako veter vleče.

Kašta = shramba za žito in druge pridelke.

Prefont ali samo fronta = repa in zlasti živeč, ki ga dajo prašičem.

Bagerle = koleselj, majhen voz za enega konja.

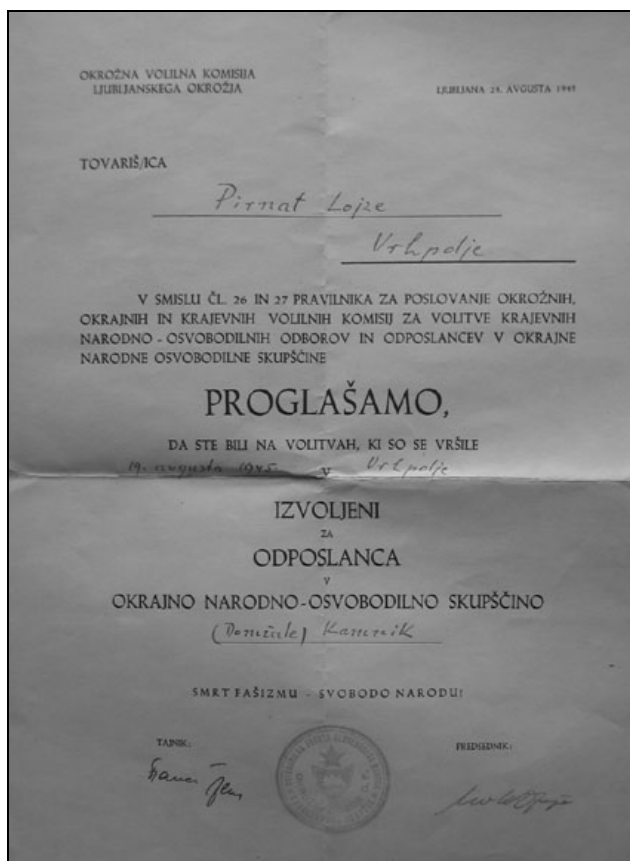
Kofemalen = koleselj.

F) Gradivo družine Pirnat iz polpretekle dobe

Obsežno gradivo družine Pirnat iz 20. stoletja ponuja celo vrsto oblikovno in vsebinsko zanimivih dokumentov. Izbor objavljenih se omejuje na prelomna štirideseta leta, tj. na desetletje, ki je bilo za nadaljnji obstoj gradu in njegovega arhiva odločilno. Kako se "staro" prelija in slednjič pretoči v "novo", ponazarjajo naslednji dokumenti in odlomki: zadnja popisana stran knjige plačil graščinskemu osebj 1903–1945, začetek blagajniške knjige vrhpoljskega Rdečega križa iz avgusta 1945, iz istega meseca proglas o izvolitvi Lojzeta Pirnata za odposlanca v okrajno narodnoosvobodilno skupščino, obvestilo Frančiški Pirnat o obvezni oddaji pridelka iz leta 1947 in kmalu zatem nastalo nedatirano zasebno pismo, poslano njenemu sinu Dominiku, ki se nanaša na zrežirano kaznovanje vdove "graščakinje" zaradi "nasprotovanja obvezni oddaji".

Tineta Močnik	služi na leto 1941			
	na mesec 200 S			
Tineta Močnik	služi na leto 1942			
	na mesec 1900 S			
Tineta Močnik	služi na leto 1943			
	na mesec 25 M			
Tineta Močnik	služi na leto 1944			
	25 mes			
Tineta Močnik služi	na leto 1945			
	500 S mesečno			

Zadnja popisana stran zvezka o izplačilih delavcem graščine Tuštanj navaja plačila Tinetu Močniku od leta 1941 do 1945, najprej v dinarjih, nato v nemških markah in nazadnje spet v dinarjih.¹³⁵

Proglas o izvolitvi Lojzeta Pirnata za odposlanca v okrajno narodnoosvobodilno skupščino Domžale Kamnik, izdan po 19. avgustu 1945.¹³⁶

¹³⁵ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Gospodarske knjižice – registri za graščini Tuštanj in Zalog. – Ime Tineta Močnika se v registru poslov pojavi leta 1930. Bil je zadnji graščinski hlapec in je leta 1965 na Tuštanju tudi umrl (informator Peter Pirnat, Tuštanj).

¹³⁶ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zapuščina Lojzeta Pirnata.

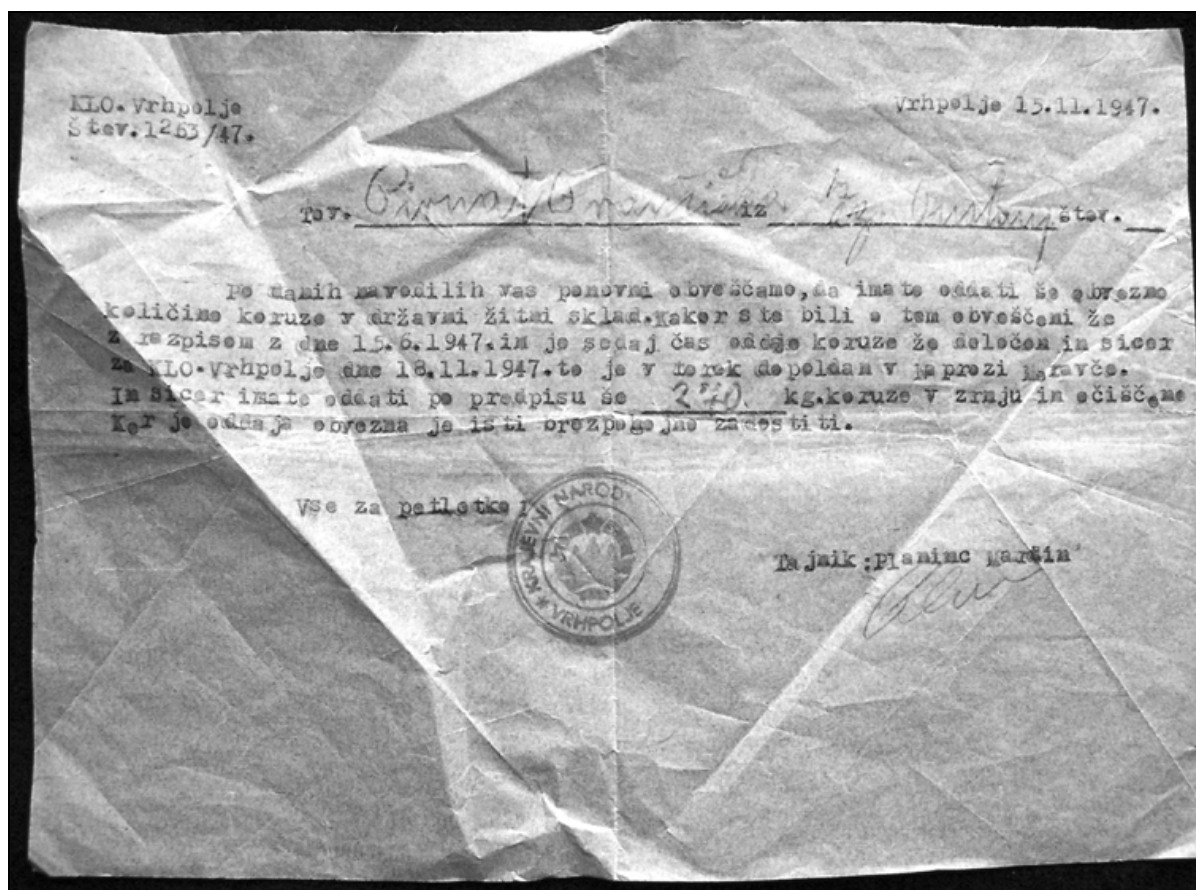
*Začetek Blagajniške knjige Rdečega križa Slovenije za Vrhpolje iz avgusta 1945*¹³⁷

Dohodki za mesec avgust 1945.					
št.	članov	kraj	d m l	prejela	Din
1.	5	Sp. Javoršca	20. 8. 1945.	" "	6
2.	8	Zg. Javoršca	" "	" "	16
3.	39	Vrhpolje	16. " "	" "	65
4.	7	Sp. Tuštanj	24. 8. 1945.	" "	9
5.	17	Zg. Tuštanj	" "	" "	12
	66	Skupaj – znaša			108 Din

Izdatki za mesec avgust 1945

Skupaj 26. avgusta 1945 oddala 108 Din v Domžalah.

Potrnilo izgubila.

*Ponovno obvestilo Krajevnega ljudskega odbora Vrhpolje 15. novembra 1947 vdovi gospodarici Franciški Pirnat, koliko koruze mora še oddati za t. i. obvezno oddajo pridelka.*¹³⁸

¹³⁷ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat.

¹³⁸ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat.

*Nedatirano zasebno pismo Dominiku Pirnatu iz leta 1948 v zvezi s kaznovanjem njegove matere Frančiške zaradi očitane nasprotovanja obvezni oddaji pridelka*¹³⁹

Tovariš Pirnat Mine

Nekateri iz KLOja¹⁴⁰ Vrhpolje me hočejo na vsak način spraviti v kazen in trdijo da sem se Vam ponujal za pričo radi Mamine kazni. Jast ostanem pri tem da sem odgovoril ker sem bil zraven, da se niste branili oddaje, in daje sodišče pošteno in da pošteno sodi samo da je bilo na ta način najbrže od nas napačno poročano. Gotovo Vas bodejo vprašali češ da sem rekel daje nepošteno in da sem se za pričo ponujal jasno je da sem jast rekel na vprašanje da bi tako pričal kakor je dejansko bilo da se niste branili, drugače me gotovo spravijo v kazen češ da zagovarjam premožne KLO pa blatim za pričo

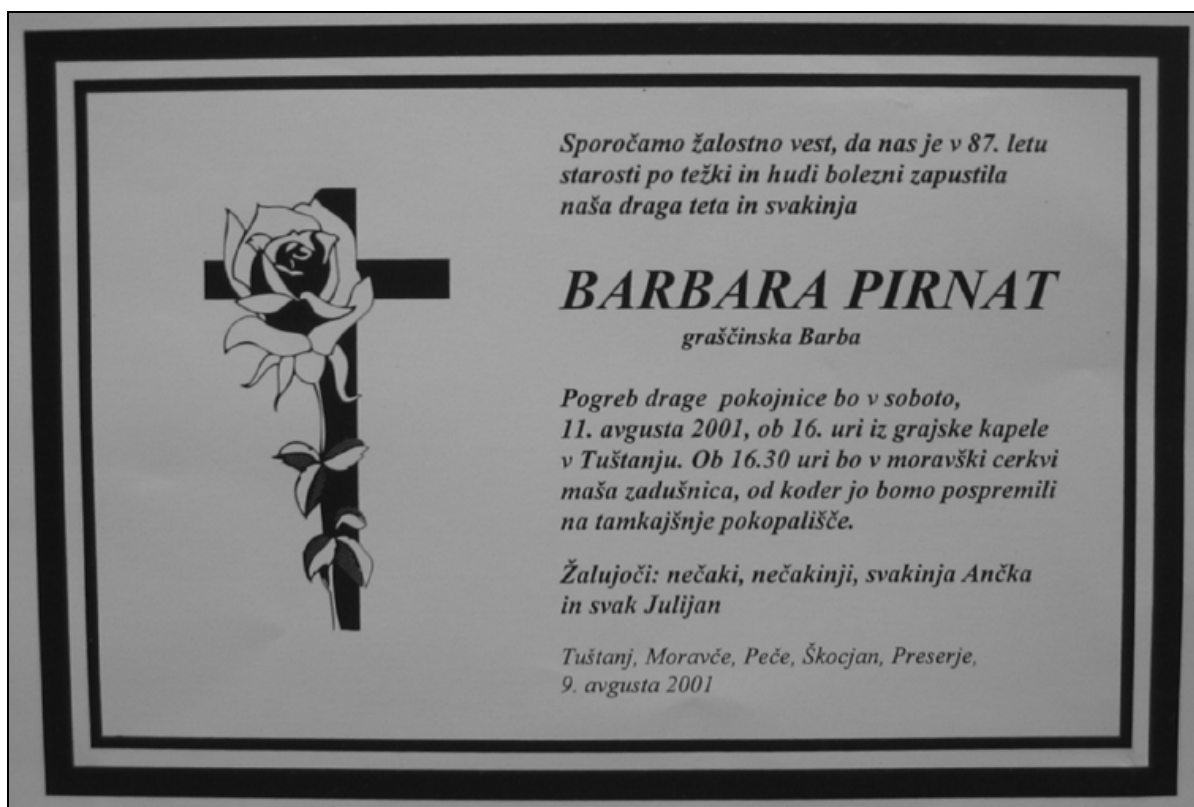
imajo J... S... . O tem pismu prosim ne govori nikomu razen domačih.

Pozdrav K... I...

V pismu omenjena "mamina kazen" je bila administrativna kazen prisilnega dela v kemični tovarni v Domžalah, ki so jo naložili tedaj 64-letni gospodarici Tuštanja. Namesto matere Frančiške je želela kazen odslužiti hči Barbara, vendar oblast na to ni pristala. Dejanje je med ljudmi vzbujalo tem bolj neprijetne občutke, ker je šlo za ostarelo žensko in mater dveh padlih partizanov.¹⁴¹ Sicer pa to kaznovanje "graščinskih" ni bilo zadnje.¹⁴²

Sklep

Dolgo skrbno varovani tuštanjski graščinski arhiv je preživel vihre stoletij, med njimi zadnjega,

Osmrtnica tete Barbare Pirnat, "graščinske Barbe", iz leta 2001, najmlajši dokument tuštanjkega graščinskega arhiva.¹⁴³

¹³⁹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat.

¹⁴⁰ Krajevni ljudski odbor.

¹⁴¹ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

¹⁴² Prim. Lavrič, *Odsev blišča*, str. 140.

¹⁴³ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zbirka osmrtnic.

najtežjega. Pohvali se lahko z vrsto drobnih dragocenosti, ki skupaj sestavljajo malo zakladnico grajske, družinske, lokalne in tudi širše zgodovine. Ne nazadnje mu je v ponos dejstvo, da je njegov najstarejši dokument iz leta 1547, najsi ga na Tuštanju hranijo od samega začetka ali pa so ga prinesli pozneje, le dobrega pol stoletja mlajši od predhodnika sedanjega gradu, po splošnem prepričanju zgrajenega leta 1490.

Ob spodbudnih ugotovitvah o preteklosti in sedanjosti ni mogoče mimo vprašanja o prihodnosti arhiva. Za nadaljnji obstoj in varstvo evidentiranega gradiva nikakor ne bi bilo dobro, ko bi na tej točki potegnili črto in tuštanski arhiv preprosto prepustili nadaljnji usodi. Potem ko so druge stroke v zadnjem desetletju in pol že naredile nekaj korakov za preučitev in celovito obnovo gradu, je prišla zdaj na vrsto tudi arhivska stroka. Opravljeno evidentiranje je namreč šele zorana ledina, ki čaka na poglobljeno in temeljito delo. Pri tem kaže premisliti o strokovnih in pravnih možnostih, s katerimi bi arhivsko dediščino ustrezno zaščitili in do nje hkrati omogočili dostop strokovni javnosti. Kot najustreznejša in najcelovitejša se ponuja **razglasitev tuštanskega gradiva za arhivsko gradivo**. S takšnim dejanjem bi nadgradili odločitev občine Moravče, ki je grad z vsemi objekti in parkom leta 2003 razglasila za kulturni in zgodovinski spomenik lokalnega pomena.¹⁴⁴

Naj sklenem s člankom iz starega časnika, vse skozi skrbno shranjenega v najbolj dostopnem delu tuštanskega graščinskega arhiva. Ko je neznani dopisnik 13. avgusta 1890 v *Slovincu* opisal svečanost ob 400-letnici gradu, je prispevek sklenil z besedami: "Končavam svoj bori govor. Z nekako težkim srcem to storim, ker žalosti me pogled v prihodnost. Ti sivi starček, ki si se danes nekako praznično oblekel, bodeš, ako je Božja volja, še učakal petstoletnice, nas pa ne bode. Ti bodeš še stal, mi pa bomo že prah in pepel."¹⁴⁵ Navzoči na praznovanju častitljivega jubileja – družina Pirnat, nekaj sosedov, sorodnikov in prijateljev – niso niti slutili, da bodo prah in pepel le dobrega pol stoletja pozneje postali kar trije od štirih moravških gradov. Orumeneli časopisni članek nas tako danes, ko se bližamo 520-letnici gradu, še bolj kot tedaj opominja k premisleku o odnosu do preživele kulturne dediščine in o njeni ustreznosti zaščititi.

¹⁴⁴ Lavrič, *Odsev blišča*, str. 141.

¹⁴⁵ GAT, N. N., Izvirni dopisi. Iz Moravč. *Slovenec*, letn. XVIII, št. 185, 13. 8. 1890.– Prim. tudi: Lavrič, *Odsev blišča*, str. 137.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 62, 64.

AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 4–6.

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 237, 244, 250.

AS 315, Deželna deska za Kranjsko: gl. knj. II, V, VI, IX, X.

GAT – Graščinski arhiv Tuštanj

Graščinski arhiv Tuštanj.

Družinski arhiv Pirnat.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

NŠAL 29, Prepisi matičnih knjig: Stari trg pri Ložu, M 1835–1880.

NŠAL 573, Zapuščine duhovnikov, Markič Jožef: šk. 384.

USTNI VIRI

Peter Pirnat (1968), Zgornji Tuštanj, Moravče.
prof. dr. Miroslav Stiplovšek (1935), Domžale.

LITERATURA

Capuder, Karel: Pirnat Makso, *Slovenski biografski leksikon. Sedmi zvezek. Peterlin – Pregelj C.* Ljubljana : SAZU, 1949, str. 362.

Deržaj, Matjaž: Poštne celine (vrednotnice) in njihova uporaba na ozemlju Slovenije. Hozjan, Andrej (ur.): *Pošta na slovenskih tleh*. Maribor : Pošta Slovenije, 1997, str. 364–379.

Golec, Boris: Nova spoznanja o začetkih Višnje Gore. Groznik, Pavel (ur.): *V Višnjo Goro. Druga knjiga*. Višnja Gora : Krajevna skupnost, 2008, str. 106–115.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Dopolnjeni natis. Ljubljana : DZS, 1999.

Lavrič, Leon: *Odsev blišča moravških gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.

Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861–1918* (Razprave in eseji 10). Ljubljana : Slovenska matica, 1965.

Pirnat, Peter: *Grad Tuštanj 1490–1990*. Tuštanj : samozaložba, 1994, ponatis 2003.

Pivec-Stelè, Melitta: *Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo 1891–1939*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

Reisp, Branko: *Grad Krumperk in Tabor nad Ihanom* (83. zvezek Zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije). Ljubljana : Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Maribor : Založba Obzorja, 1978.

- Stele, France: Pirnat Niko. *Slovenski biografski leksikon. Sedmi zvezek. Peterlin – Pregelj C.* Ljubljana : SAZU, 1949, str. 362–363.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Druga knjiga. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice.* Ljubljana : Viharnik, 1997.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro.* Ljubljana : Mladinska knjiga, 1979.
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. III. knjiga.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Tuffsteiner Schlossarchiv (1547–2001) – die vom historischen Gedächtnis vergessene Schatzkammer

Das Archiv auf Schloss Tuffstein (Tušanj) im Moräutsch-(Moravče)-Tal, etwa 25 km von Laibach (Ljubljana) entfernt, ist das einzige Schlossarchiv in Slowenien, das bis heute sowohl "in situ" als auch in Besitz der Schlossfamilie geblieben ist. Es ist einem Glücksfall zu verdanken, dass es die ideologisch motivierte Brandschatzung von Schlössern während des Zweiten Weltkriegs und die Welle von Nachkriegsplünderungen und Enteignungen überlebt hat. Im letzten Jahr wurde das Archiv gesichtet, geordnet und summarisch beschrieben. Das Archivmaterial gliedert sich in zwei große Komplexe, die im Groben durch die Grundentlastung von 1848 abgegrenzt werden. Der erste stellt das Schlossarchiv selbst dar, wo sich auch das Archivmaterial befindet, das die Besitzer und ihre Verwandten von anderen Orten zusammengetragen haben, den zweiten bildet das Archivmaterial der Familie Pirnat, die das Schloss seit 1854 in Besitz hat. Besonders kostbar ist in diesem Zusammenhang der Nachlass des Slowenisten und Heimatkundlers Prof. Maks Pirnat (1875–1933), der in seinen Aufenthalts- und Tätigkeitsorten entstand, wo er u. a. ältere Originaldokumente sammelte.

Das Schloss- und Familienarchiv auf Tuffstein besticht durch seine Vielfältigkeit. Aus der Feudalzeit sind zwar nur die Archivbestände der letzten Jahrzehnte gut erhalten, für die letzten zwei Jahrhunderte, insbesondere für die Zeit ab der Mitte des 19. Jahrhunderts, gewinnt man den Eindruck, dass sich die Schlossbewohner nur schwer von jedem noch so kleinen Zettel trennten, den sie aufbewahrt oder beschrieben hatten. Da es unter den Familienmitgliedern immer auch Gebildete und Schreibgewandte gab, ist das private, gesellige, kulturelle,

wirtschaftliche, politische, sogar intime Leben von sechs Generationen der Familien Scaria und Pirnat sowie das Geschehen in der engeren und weiteren Umgebung sehr gut dokumentiert. In den Aufzeichnungen im Zusammenhang mit der Bewirtschaftung des Schlossbesitzes ist u. a. jede Person erfasst, die jemals auf Tuffstein im Dienst stand, zahlreiche Register geben genaue Auskunft über Einnahmen und Ausgaben und über jedes Stück Vieh. In der einen oder anderen Form ist eine Reihe von Geschäfts- und Privatbeziehungen der Mitglieder der Schlossfamilie mit bekannten Persönlichkeiten notiert. Verschiedene Weltanschauungen und Schicksale der Mitglieder der Familie Pirnat spiegeln in gewisser Weise die großen Prozesse und Vorgänge des 20. Jahrhunderts wider. Das Tuffsteiner Schlossarchiv stellt also eine Schatzkammer dar, die den Erforscher der Vergangenheit und Halbvergangenheit immer wieder angenehm bei seiner Reise durch die Jahrhunderte überrascht.

Die Jahrhunderte der Feudalära spiegeln sich in den Urkunden wider, von der ältesten aus dem Jahr 1547 über eine Reihe von urbarialen Registern, die in der Mitte des 18. Jahrhunderts einsetzen, bis zu umfangreichen Beständen des Tuffsteiner Grundbuchs vom Ende des 18. und aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Von der umfangreichen Korrespondenz der sechs Generationen seien hier die slowenischen Briefe aus den frühen fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts erwähnt, die klares Zeugnis ablegen von einem gesellschaftlich nicht ganz akzeptablen Verhältnis zwischen dem jungen Gärtner Luka Pirnat und seiner älteren Verlobten, der Schlossherrin Maximiliana Scaria. Sehr gut dokumentiert ist die Geschäftsführung der ersten Gemeindeverwaltungen im Moräutscher Tal nach 1850 mit der sich durchsetzenden slowenischen Amtssprache. In Pirnats Familienarchiv befinden sich auch einige echte Kuriositäten: Nachdem die ersten "Correspondenz-Karten" im Jahr 1869 in Umlauf gebracht worden waren, erhielt der Schlossherr und Moräutscher Bürgermeister Luka Pirnat bereits zwei Wochen danach ein Exemplar davon. Das vielschichtige Leben der letzten Hälfte des 19. Jahrhunderts illustrieren u. a. Zeitungen und Kleindrucke früher Werbungen für Textilien und Maschinen bis zu touristischen Prospekten und Pamphleten. Vom kulturellen und geselligen Leben zeugen vor allem Einladungen zu verschiedenen Veranstaltungen von den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts bis zur jüngsten Vergangenheit, u. a. Berichte über Familienfeste und frühe Zeichnungen des Neffen des Schlossherrn, des bildenden Künstlers Nikolaj Pirnat (1903–1948). Von der umfangreichen Dokumentation über das Geschäftsleben seien als Kuriosität nur die Quittungen über Schornsteinfegerdienste auf Schloss Tuffstein erwähnt, darunter auch illustrierte, die bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts reichen. Das

politische Leben veranschaulicht eine bunte Palette von Aufzeichnungen und Drucken von den ersten Gemeindewahlen im Jahr 1850 über das Hintergrundgeschehen bei verschiedenen Wahlen, Einladungen und Propagandamaterial bis zu den Zeugnissen über die politische Tätigkeit von Lojze Pirnat nach dem Zweiten Weltkrieg. Aus der halbvergangenen Zeit seien der Lyrikband eines Partisanen-Politkommissars und der aufschlussreiche Brief eines

Domobranzen, eines ehemaligen Partisanen an seinen Partisanen-Nachbarn erwähnt.

Im vorliegenden Beitrag werden einige interessantere Dokumente veröffentlicht und kommentiert, die auf repräsentative Art und Weise verschiedene Zeitepochen zu beleuchten versuchen. Darunter wird der Beschreibung des Schlossbesitzes, des Schlosskomplexes und der Schlossräume besondere Aufmerksamkeit gewidmet.